ژبنې څېړنې

مؤلف :

Ketabton.com

پوهندوی نوراحمد شاکر

۱۳۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه کتاب دوز می مجلې د ۱۳۵۰ کال دلو مړۍ
او دوهمې ګڼې په بدل کې چاپ شوی دی .

د کتاب د بین المللی کال په مناسبت

ژبنې څېړنې

مؤلف :

پوهندوی نوراحمد شاکر

۱۳۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

مضمون	مخ
لومړۍ خبري	١
ژبپوهنه او دهغې څانګي	۵
ژبه او لیک	۶
دانسان صوتي غړي	٨
دآوازونو وتونځي	١٠
دآوازونو ډولونه	١٣
فونیتیکس او فونیمیکس	٢۵
فونیم	٢٨
مورفیم	٣١
مورفوفونیمیکي بدلون او دهغه ډولونه	٣۶
دیوې ژبې د مورفیمونو د معلوملو او بېلولو لاري	۴١
لهجوي اطلس	۵۶
دلهجوي اطلس اصطلاحات	۶٧
یادونه	٧٠
مأخذونه	٧٢

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ خبرې

په اوسنۍ نړۍ کې د ژبې پوهان په دې عقیده دي چه که سړی وغواړي چه یوه ژبه په داسې توګه تدریس کړي چه شاګرد په لږ وخت کې هغه ژبه زده کړي نو اړینه ده چه دهغه تر تدریس، هم د شاګرد د مورنۍ ژبې او هم دهغې ژبې چه شاګردې یې زده کول غواړي فونیمي او مورفیمي تجزیه وسي او د دغو دواړو ژبو ساختمان او جوړښت او نور خصوصیات په صحیح ډول سره څرګند سي، وروسته د دغو دواړو ژبو د ساختمان د مقایسې او پرتلې له مخې دهغوی د ساختمان توپیرونه معلوم سي.

داځکه چه هرکله چه سړی کومه ژبه زده کوي، ځکه چه دی دخپلې ژبې له ساختمان سره له کوچنیوالي څخه عادت لري نو که څه هم دی په دې وپوهیږي چه دده مورنۍ ژبه او دابله ژبه د جوړښت له مخې توپیر سره لري خو بیا هم دخپل عادت له مخې هغه مطالب چه په نوې ژبه کې یې اداکوي دخپلې ژبې د جوړښت له مخې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترتیبوي . او ترڅو چه د ژبې شاګرد و دغو توپیرونو ته متوجه نسي او په دغه برخه کې بنه مشق او تمرین ونکړي ، د نوې ژبې د استعمالولو په وخت کې به د غو برخو کې تل له غلطیو او اشتباه ګانو سره مخامخ کیږي.

د بېلو بېلو ژبو ویونکي دیوې بل ژبې په زده کړه کې بېل بېل مشکلات لري . که یو انګریزي ژبې او یو دري ژبې وغواړي چه پښتو زده کړي ، د دوی مشکلات سره یو شی ندي . د مثال په توګه د پښتو د دې دوو جملو (زه ډوډۍ خورم ، ما ډوډۍ وخوړه) په زده کړه کې پرته له فونیمي مشکلاتو څخه انګریزي ژبې د وه مشکله لري : یو دا چه دده په ژبه کې فعل د نومونو وجملو په پای کې نه راځي ، بل دا چه په انګریزي کې د واحد متکلم له پاره په فاعلي حالت کې یوازې یو ضمیر (I) موجود دی . مګر په پښتو کې دوه ضمیرونه (زه ، ما) استعمالیږي او د غه هر ضمیر د استعمال ځای او مشخص ځایونه لري . نو بنا پې چه دا هر و مرو ده ته ورزده سي چه په پښتو کې فعل په کوم ځای کې راځي او په کوم ځای کې (زه) و وایي او په کوم ځای کې (ما) . دري ژبی بیا د فعل په برخه کې دومره مشکلات نلري خو د نومونو و ضمیرونو په برخه کې هغه مشکلات چه انګریزي ژبی یې لري دري ژبی یې هم لري . د غه رنګه د (دا زما کور دی) په برخه کې انګریزي ژبی د (زما کور) په برخه کې څه مشکل نلري . ځکه چه دی په خپله ژبه کې هم لومړی (زما) او بیا (کور) استعمالوي (my home) ، خو دري ژبی د مشکل سره مخامخ کیږي ، ځکه چه دی په دري ژبه کې لومړي (کور) او بیا (زما) وایي (خانهٔ من) .

د غه رنګه ځکه چه د ټولو ژبو ټول آوازونه سره یو شی ندي نو په دې

برخه کي هم د ژبي زده کوونکي ممکن مشکلات ولري . دا مشکلات هم اکثره بوشي نوي .
د مثال په توگه د (ختلکي) په کلمه کي انگريزي ژبي د (خ) او دري ژبي د (ټ) د تلفظ په برخه کي له مشکل سره مخامخ کيږي .

د ژبي په زده کړه کي د ژبي د بېلو بېلو لهجو د توپير څخه هم سترگي نسي پټېدلای . که يوه ژبه څو لهجي ولري نو د هغي ژبي د زده کړي په لومړي سر کي ښايي چه له نومو ړو لهجو څخه يوازي يوه لهجه انتخاب او هغه تدريس سي .

که د ژبي شاگرد وغواړي چه د يوې ژبي ټولي لهجي زده کاندي نو ښه لاړ داده چه دی لومړی يوه لهجه ښه زده کړي او وروسته بيا د هغي لهجي په شمول د نوموړي ژبي د ټولو لهجو توپير ونه مطالعه او زده کړي او وروسته نو په هره لهجه چه خبري کوي د نوموړو توپيرونو رعايت وکړي .

له نوموړي بيان څخه مطلب دادی چه د نړيء ژبي د داخلي ساختمان او جوړښت له مخي کټ مټ يوشي ندي او يوله بله توپير سره لري . هر کله چه کومه ژبه وکوم ځای ته تدريس کيږي که د هغه ځای مخصوص مشکلات چه د نوموړي ژبي په زده کړه کي يې لري په نظر کي ونيول سي نو د ژبي شاگرد کولای سي چه پر نوموړو مشکلاتو باندي په لږ وخت کي بريالی سي او په لږ وخت کي په صحيح ډول سره نوې ژبه زده کړي .

څنگه چه دغه موهم وويل د ژبي د شاگرد مشکلات هغه وخت څرگند ېدلای سي چه د شاگرد د ژبي ساختمان او د هغي ژبي جوړښت چه شاگرد يې زده کول غواړي په علمي ډول سره تجزيه او تحليل سي . د هغوی د آوازونو ډولونه ، مورفيمونه او د مورفيمونو ترکيب او د کلام د اجزاوو ترتيب او داسي نور خصوصيتونه

په صحیح ډول سره معلوم سي ، وروسته د مقایسې او پرتلې له مخې د نومو ړو دواړو ژبو توپیرونه (چه د دغو توپیرونو مجموعه په حقیقت کي د هغو مشکلاتو یوه مجموعه ده چه د ژبې زده کوونکي ته د ژبې د زده کړې په وخت کي ور پېښیږي) ښکاره سي.

په دې رساله کي د ژبې د ساختمان او جوړښت د سپړلو په باره کي ځیني مقدماتي - یادوني سوې دي او زیار ایستل سوی دی چه د ژبپوهني علاقه مندانو ته د ژبې د آوازونو او فونیمونو او هغوی په فونیمیکي الفبا سره د لیکلو ، د مورفیمونو د معلومولو او د هغوی د ډولونو او بدلونونو په باره کي څه معلومات وړاندې سي او دغه رنګه د لویې ژبې د بېلو بېلو لهجو د څېړلو او د هغوی د ثبتولو لارې چه د ژبې د ساختمان او - جوړښت د معلومولو په برخه کي ډېر اهمیت لري په لنډ ډول وښوولې سي او په دې توګه هغوی ته په دې باره کي د نورې زیاتې او بشپړې مطالعې له پاره زمینه برابره سي .

نور احمد شاکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبپوهنه او د هغې څانګې

ژبپوهنه و هغه علم ته وايي چه د هغه په ذريعه د ژبې داخلي ساختمان او جوړښت تر څېړنې لاندې نيول کېږي او مهمې څانګې يې دادي: تشريحي ژبپوهنه، تاريخي ژبپوهنه او مقايسوي ژبپوهنه.

تشريحي ژبپوهنه (descriptive linguistics) د ژبپوهنې هغه اساسي او مهمه څانګه ده چه په هغه کې يوه ژبه بېله دې چه تاريخي بدلون او تحول يې په نظر کې ونيول شي په يوه ټاکلي او معين وخت کې مطالعه کېږي. په تاريخي ژبپوهنه (historical linguistics) کې د ژبې هغه تاريخي تحول او بدلون تر غور او څېړنې لاندې نيول کېږي چه په بېلو بېلو دورو کې ور پېښ شوی وي. په مقايسوي ژبپوهنه (comparative linguistics) کې څو ژبې چه له يوې کورنۍ څخه وي يا د ژبو څو کورنۍ په مقايسوي ډول تر غور لاندې نيولې کېږي او يو له بله سره پرتله کېږي څو چه د دوی ترمنځ نږدېوالی

(c) ketabton.com: The Digital Library

او اړیکې څرګندېږي .

په تاریخي ژبپوهنه کې دیوې ژبې مواد چه په دوو یا زیاتو دورو کې د دتشریحي ژبپوهنې له مخې تهیه سوي او څېړل سوي وي مطالعه کېږي . په مقایسوي ژبپوهنه کې د دوو یا زیاتو ژبو یا لهجو هغه مواد چه د تشریحي ژبپوهنې له خوا راغونډ سوي او څېړل سوي وي ترغور لاندې نیول کېږي او د هغوی ورته والی معلومېږي. نو ددې له امله د تاریخي او مقایسوي ژبپوهنې پوهان او محققین د تشریحي ژبپوهنې په محققینو پسې ځي او هغه مواد مطالعه کوي چه د تشریحي ژبپوهنې د پوهانو له خوا تهیه سوي او څېړل سوي وي . مګر د تشریحي ژبپوهنې پوهانو او محققینو ته د تحقیق په وخت کې د تاریخي او مقایسوي ژبپوهنې د محققینو مواد په سنه نه ورځي .

ژبه او لیک

ژبه هغه آوازونه دي چه انسانان یې د خپلو افکارو او خیالاتو د څرګندولو په غرض تر یو خاص نظم او سیستم لاندې د صوتي غړو په واسطه له خولې څخه راباسي او په دې توګه په خپلو منځونو کې یو له بله سره رابطه پیدا کوي . لیک هغه سیمبولونه او علامې دي چه د هغوی په واسطه انسانان یو له بله خپل افکار او خیالات اظهاروي . لیک په عمومي ډول پر دوو برخو باندې وېشل کېږي : یو تصویري لیک او بل الفبایي لیک . په تصویري لیک کې انسانان خپل فکرونه د تصویرونو او شکلونو په واسطه څرګندوي او د آوازونو سره کومه رابطه نلري . اما په الفبایي لیک کې د هغو آوازونو لپاره چه په خبرو اترو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

استعمالیږي سیمبولونه راوړل کیږي او ددغه سیمبولونو مجموعه چه دیوې ژبې ټول آوازونه وښیي د ژبې الفبا بلله کیږي.

ژبه او لیک که څه هم یوله بله سره نږدې رابطه لري خو بیا هم ژبه بیل شی ده او لیک بیل شی دی او باید دا دواړه سره ګډ نسي. یوژبپوهاند د ژبې او لیک تر منځ په سنه توګه توپیر کولای سي، خو هغه کسان چه په دې باره کي پوره غور نوي کړي ژبه او لیک دواړه یو شی بولي، حتی کله کله ځیني خلک لیک اساس بولي او په همدې اساس د ژبې قضاوت کوي حال دا چه اساس ژبه ده او د لیک قضاوت باید د ژبې پر اساس وسي. همدغسي اشتباه ګاني کله کله د ګرامر او ژبې تر منځ هم واقع کیږي. یو ژبپوهاند هر کله چه د ژبې ګرامر لیکي هیڅ کله د موږنۍ ژبې ویونکي ته دا نه وایي چه داسي مه وایه داسي ووایه. بلکه د دې پرځای چه دی د موږنۍ ژبې وښیتن ته هدایت وکړي دی پخپله باید د موږنۍ ژبې له خښتن څخه هدایت واخلي، یعنی باید پوښتنه ځني وکړي چه تاسي څنګه وایاست؟ هر ډول چه هغوی ویل دی باید هغه شی کټ مټ په خپله دېتها کي ضبط کړي. دا ځکه چه ګرامر د ژبې له مخي لیکل کیږي او ژبه د ګرامر له مخي منځ ته نه راځي. یو ژبپوهاند هیڅ وخت دا زیار نه باسي چه د ژبې ټول مواد هرومرو تر عمومي قواعدو لاندي راولي. ځکه چه د ده په نزد د ګرامر د پوهانو په اصطلاح د ژبې استثناآت هغومره اهمیت لري لکه باقاعده شیان چه یې لري او استثناآت هم د ژبې یوه مهمه برخه تشکیلوي. نو که چیري دی له هغو څخه سترګې پټې کړي یا یې په بله بڼه سره وښیي په حقیقت کي دی د ژبې دیوې مهمي برخي څخه سترګي پټوي او د ژبې ددغي برخي پر حقیقي بڼه او ساختمان باندي پرده غوړوي، او هغه چا ته چه د ده د تحقیق له مخي نوموړې ژبه مطالعه کوي نیمګړي معلومات وړاندي کوي.

دانسان صوتي غړي

انسانان پوله بله خپل افکار او مطالب د آوازونو په واسطه اظهاروي . دغه آوازونه چه انسانان ئې د صوتي غړو په واسطه له خولې یا پزې او یا خولې او پزې دواړو له لارو څخه راباسي د — فونیتیکس (Phonetics) او فونیمیکس (Phonemics) په واسطه چه د ژبپوهنې دوې مهمې څانگې دي مطالعه کیږي . په ژبپوهنه کې پوازې هغه آوازونه تر څېړنې لاندې نیول کیږي چه په ژبه او خبرواترو کې استعمالیږي . دادی اوس به د انسان هغه صوتي غړي چه د خبرواترو په وخت کې د آوازونو په تولیدولو کې مهم برخه لري په دې لاندې شکل کې وښیو :

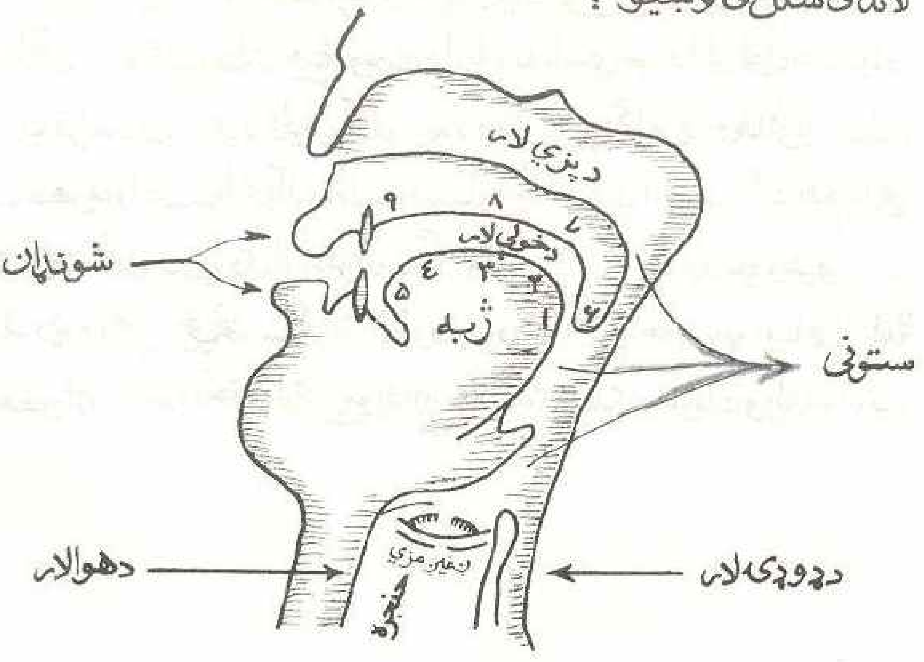

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تېر شکل کې دانسان صوتي غړي په دې لاندې ډول سره ښوول سوي دي :

۱- ژبه : ژبه په پنځو برخو باندې وېشل سوې ده : ۱- ريښه (root) ۲- وروستۍ برخه (dorsum) ۳- منځنۍ برخه (Center) ٤- دمخنۍ برخه (blade) ٥- دژبې سر (tip).

۲- دخولې لوړه برخه : ۶- ژبکه (uvula) ۷- نرم تالو (velum) ۸- زيږ تالو (dome) ۹- اوربشې (Alveolar ridge).

۳- غاښونه اوشونډې

٤- ستونې (pharynx) چه دوې لارې لري : يوه دخولې او بله دپزې . که نرم تالو پورتې خواته وخوځېږي نو دپزې لار وتړله شي . اوکه ژبه دنرم تالو وخواته وخوځېږي دخولې لار وتړله سي .

٥- ږغيز مزي (Vocal cords) . دتنفسي نل په لوړه برخه کې موقعيت لري اودنري تار وشخه تشکيل سوي دي . دآوازداداکېدلو په وخت کې هوا دحنجرې (larynx) له خاليگاه شخه دږغيز مزو ترمنځ تېرېږي . که دهوا دتېرېدلو په وخت کې ږغيز مزي بېخي سره نژدې وي نو دهوا جريان يې رپوي او کوم آواز چه په دغه وخت کې توليدېږي ږغن آواز (Voiced sound) يې بولي لکه د (ب) يا (د) آواز .

اوکه ږغيز مزي لرې سره ليرې وي دهوا جريان يې نسي رپولای او په دغه وخت کې يې ږغ آواز (Voiceless sound) توليدېږي لکه د (پ) يا (ت) آواز . دغه سبب دی چه ږغيز مزي په صوتي غړو کې ډېر اهميت لري .

د آوازونو وتونځي

(Position of articulation)

د انسان صوتي غړي د خولې په خواکې پر دوو برخو ویشل کیږي : ښوریدونکي او نه ښوریدونکي . ښوریدونکي صوتي غړي (Articulators) هغه صوتي غړي دي چه د آوازونو د اداکولو په وخت کې په حرکت کې وي او هغه دادي : د ژبې وروستۍ ، منځنۍ او مخنۍ برخه ، د ژبې سر او لاندې شونډه . او نه ښوریدونکي صوتي غړي چه ـــــ (Point of articulation) یې بولي هغه صوتي غړي دي چه د آوازونو د اداکولو په وخت کې حرکت نه کوي او ځای پر ځای ولاړ وي . دا صوتي غړي دادي : نرم تالو ، زیږ تالو ، اوری ، د لوړو غاښونو بېخونه ، د لوړو غاښونو سرونه او لوړه شونډه .

هرکله چه ښوریدونکي او نه ښوریدونکي صوتي غړي سره یوځای سي د آوازونو وتونځی او مخرجونه تشکیلیږي . د مثال په توګه که د ژبې سر او د لوړو غاښونو بېخ سره یوځای سي نو د (ت) یا (د) مخرج تشکیلیږي او که کښته شونډه او لوړه شونډه سره یوځای سي د (ب) یا (پ) وتونځی تشکیلیږي . که لاندنی جدول چه په هغه کې د ځینو آوازونو وتونځي او د هغوی ډولونه ښوول سوي دي په غوږ وګورو په عمومي ډول آوازونه په درو اساسي او لویو ډلو باندې ویشل سوي دي : انسدادي (stops)، احتکاکي (Fricatives) او طنطنه لرونکي (resonants) . اکثره هغه آوازونه چه په ژبه کې استعمالیږي له دغو درو ډلو څخه په یوه ډله کې شاملیږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

manner of articulation دآوازداداکولو ډول		position of articulation دآوازداداکولو ونونځ →		bilabial شونډیز	labiodental شونډي‌غاښنیز	dental غاښنیز	alveolar اوریینز	retroflex نغرګ ژبي	alveopalatal اوري تالويز	palatal زړې تالويز	velar نرم تالويز	uvular ژبګی ییز	labiovelar شونډيي تالويز	pharyngeal حنجريز	glottal ستونیز
STOPS انسدادي	Simple	ساده	۱ بې‌غږه	p	p̪	t̪	t	ṭ		k̯	k	q	k͡p		ʔ
			۲ بغږن	b	b̪	d̪	d	ḍ		g̯	g		g͡b		
	aspirated	نفسي	بې‌غږه	p^h			t^h				k^h				
			بغږن	b^h			d^h				g^h				
	glottalized	ستونیزسوي	بې‌غږه	p'			t'				k'				
			بغږن												
	affricated	موښتلي	بې‌غږه				¢		č						
			بغږن				ʒ		ǰ						
	laterally affricated	اړخیزموښتلي	بې‌غږه				ƛ								
			بغږن				λ								
	Prenasalized	غنه‌سوي	بې‌غږه	^mp			^nt								
			بغږن	^mb			nd								
	implosive	دننه‌خواته وازیدونکی	بې‌غږه												
			بغږن	ɓ			ɗ								
FRICATIVES احتکاکی	slit	هوار	بې‌غږه		f	θ					x				h
			بغږن	β	v	ð					ɣ			ɛç	ɦ
	groove	غوځ	بې‌غږه				s	ṣ	š						
			بغږن				z	ẓ	ž						
	lateral	اړخیز	بې‌غږه				ɬ								
			بغږن												
RESONANTS ططنندرونکي	lateral	اړخیز	بې‌غږه												
			بغږن				l		ʎ						
	nasal	غنه‌يي	بې‌غږه	m̥			n̥								
			بغږن	m	ɱ	n̪	n	ṇ	ñ	ŋ̟	ŋ	ŋ̣			
	median	منځني	بې‌غږه	w̥					y̥						
			بغږن	w			r		y						
FLAPS	پرېښېدونکي		بې‌غږه												
			بغږن				ř								
TRILLS	رپېدونکي		بې‌غږه				r̥̃								
			بغږن				r̃						R			

voiced : ۲- بغږن   Voiceless : ۱- بې‌غږه

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسدادي آوازونه هغه آوازونه دي چه داداكولو په وخت كي يې مخرج تپ ـ وتړل سي او دهواجريان بندسي ، خود مخرج دتړلو څخه وروسته دفعتاً مخرج وپرانيستل سي او په دې توګه يو انسدادي آواز توليدسي . لكه د (ت) يا (پ) آواز . دانسدادي آواز مهم خاصيت دادى چه د مخرج تړل يې داحتكاكي او تنتنه لرونكو آوازونو په توګه دوام نه كوي . احتكاكي هغه آوازونه دي چه دهغوى داداكولو په وخت كي په صوتي وتونځي كي احتكاك پيښ سي لكه د (س) يا (ز) آوازونه . تنتنه لرونكي آوازونه هغه آوازونه دي چه دهغوى داداكولو په وخت كي په صوتي وتونځي كي نه احتكاك پيښيږي او نه دانسدادي آوازونو په څېر دمخرج تړل او دفعتاً پرانيستل واقع كيږي ، بلكه دا هغه آوازونه دي چه په حنجره (larynx) كي پيدا سوي وي او وروسته د خولې او پزې په واسطه يو ډول او بل ډول كيږي لكه د (ن) يا (م) آوازونه .

برسېره پر نومو ړو درولو يو ډلو دوه ډوله نور آوازونه هم په ژبو كي پيښيږي چه يو ډول يې پړپېد ونكي (Flaps) او بل ډول يې رېږدېدونكي (trills) آوازونه نوميږي . پړپېد ونكي هغه آوازونه دي چه د ژبې د يوه ډېر چټك حركت په واسطه اداكيږي چه كله كله ديوه ډېر لنډ انسدادي آواز سره شباهت لري ، او ـ رېږدېدونكي آوازونه هغه آوازونه دي چه د ژبې ، شونډانو يا ژبې د ډېرو چټكو حركاتو په واسطه اداكيږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آوازونو ډولونه

آوازونه په عمومي ډول پر دوو برخو وېشل کېږي: کانسوننټونه او واولونه.

کانسوننټ (Consonant) هغه آوازته وايي چه د هغه دادا کولو په وخت کي د صوتي غړو د تماس له امله د هوا په هغه جريان کي چه د هغه دادا کولو په وخت کي له خولې يا پزې يادغو داړ ولاړ وڅخه راوزي انسداد، احتکاک يا کوم بل ډول بندښ پېښېږي. لکه د (ب) يا (پ) دادا کولو په وخت کي چه د دوو شونډو د تماس له امله د هوا په جريان کي بندښ واقع کېږي. يا لکه د (چ) يا (ج) دادا کولو په وخت کي چه د ژبې او اورۍ تماس د هوا په جريان کي بندښ راولي. که دوه يا زيات کانسوننټونه په يوه سيلاب کي متصل سره راسي او د دوی په منځ کي واول نه وي کلستر (cluster) يې بولي. لکه په پردی کي (پ) او (ر) او په آزموينت کي (ښ) او (ت).

واول (vowel) هغه آواز ته وايي چه د هغه دادا کولو په وخت کي د صوتي غړو ترمنځ داسي تماس نه پېښېږي چه د هوا په جريان کي انسداد او بندښ واقع سي، خو د ژبې او شونډو د مختلفو حرکاتو له امله د خولې داخلي برخه بېل بېل شکلونه پيدا کوي چه په دې توګه واولونه يو له بله څخه په منځ کي توپير پيدا کوي لکه په لاس، ډېرا و سور کي د (ا، ې، و) آوازونه.

د پښتو کانسوننټونه او واولونه په لاندي ډول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف : کانسونینټونه :

ب	b	ځ	dz	ژ	ž	ګ	g
پ	p	خ	x	ږ	ẓ̌	ل	l
ت	t	د	d	س	s	م	m
ټ	ṭ	ډ	ḍ	ش	š	ن	n
ج	j	ر	r	ښ	ṣ̌	ڼ	ṇ
چ	č	ړ	ṛ	غ	ġ	ه	h
څ	ts	ز	z	ک	k		

ځیني عربي کلمې په پښتو کې استعمالیږي . دغه عربي کلمې ځیني داسې عربي آوازونه لري چه په پښتو کې نشته . نو هر کله چه دا عربي آوازونه په پښتو کې تلفظ کیږي په عمومي ډول په هغو پښتو آوازونو سره تبدیلیږي چه دغو عربي آوازونو ته نژدېوالی ولري . لکه ف > پ ، ق > ک یا خ ، ث > س او داسې نور ....
نوموړي عربي آوازونه دادي :

ث s̱ ، ح ẖ ، ذ ẕ ، ص ṣ ، ض ẓ ، ط ṭ ، ظ z̄ ، ع ʔ ، ...
ف f ، او ق q .

په ځینو ژبو کې ځیني آوازونه دي چه کله کله د کانسونینټ او کله کله د واول په ډول اداکیږي . په پښتو کې دوه آوازونه دي چه کله کله د هجا هسته تشکیل کړي او د واول په توګه څرګندیږي ، خو ځیني وخت د هجا هسته نه تشکیلوي او د کانسونینټ په

ډول اداکیږي . نوموړي دوه آوازونه دادي :

و (W) : لکه په (کنډو = Kandáw) او (ولور = Walwár) کې.

ی (Y) : لکه په (یخی = yaxáy) او (آګی = agáy) کې.

ب : واولونه : Vowels

و (o) : لکه په (نور = nor) او (پوړ = por) کې.

ُ (u) : لکه په (پل = pul) او (سوړ = sur) کې.

و (ū) : لکه په (نورو = nūru) او (تورو = tūru) کې لوموړي واوونه.[۱]

ي (i) : لکه په (ځیر = dzir) او (پیر = pir) کې.

ي (ī) : لکه په (کیږي = Kīẓi) کې لوموړی (ي).[۲]

ې (e) : لکه په (ډېر = ḍer) او (شمېر = šmer) کې.

زورکی (ə) : لکه په (زړه = zṛə) او (لېوه = lewə) کې.

اَیا زور (a) : لکه په (اړخ = aṛx) او (سر = sar) کې.

آ (ā) : لکه په (کار = Kār) او (آس = ās) کې.

دادی اوس به د پښتو یو متن د کندهار ، بل متن د ننګرهار او یو بل متن د پېښور په لهجو د نوموړو سیمبولونو په واسطه د نمونې په توګه ولیکو . د مخه تر دې چه نوموړي متنونه ولیکو باید وویل شي چه د ځغ (stress) راوړل او نه راوړل او بدلون نه یوازې په پښتو بلکه د نړۍ په ډېرو ژبو کې د کلمو و معنی ته تغییر ورکوي . مثلاً په (پرېوتم او کېناستم)

(۱) : په نوموړو کلمو کې داسې (و = ū) د کندهار په لهجه کې راځي . (۲) په نوموړې کلمه کې داسې (ی = ī) د کندهار په لهجه کې راځي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي که خج پرلو مړی سیلاب باندي راسي يوه معنی لري او که د پای پر سیلاب باندي راسي بله معنی ورکوي . نو ځکه په لاندي متنونو کي د خج رعایت هم کوو او هغه د يوې داسي علامې (´) په ډول د سیلابونو پر سر باندي ایږدو . دا هم باید ووېل سي چه دا متنونه ځکه چي د لیک له مخې لیکل سوي دي نو ممکن په ځینو ځایونو کي د لهجې پوره نمایندګي و نه کړای سي .

دکندهار لهجه — دښاغلی بېښوا په قلم

يوازي پښتو

دا لوست په يوازي پښتو لیکم ، چه د بلي ژبي يو توري پکښي نسته . هو کې ! د ژبي سنه والي هم دغه دی چه هره ژبه ښایي دومره اړنه وي ، چه د ژبي خښتن هر راز د زړه وینا په خپله ژبه وېلای سي . که څه هم ژبي يو د بله ومرستي ته سره اړي دي او یوازي کومه ژبه بشپړه نه لید له کیږي ، بیا هم ځیني ژبی له خپله ځانه دونده وینا وي او توري لري چه خښتن يې مرني وي نو په لږ زیار د پردوله اړه څخه وزي .
د عربو ژبه هغه ژبه ده چه د نړۍ د ژوندیو اولو ړ و ژبو څخه بلله کیږي . خو سره له دغه هم ځیني پردي توري پکښي سته چه د دغو ژبي پوهانو راښوولي دي . دغسي هم دا وسنی ژوندۍ نړۍ لوړي ژبي لکه انګرېزي او فرانسوي یا نوري ژبی پردي لاتیني یا یوناني توري پخپل منځ کښی لري . پا ړسو هم يوه خو ړه

ژبه ده چې دا زړه کاله راهیسې د مېړنیو مشرانو تر سیوري لاندې یې روزنه کېږي.
خو سره له دې د ونه روزنې هم یوازې یا رسولیکلو ته بیخي نه لیدل کېږي، او ډېره
به داسې نه وي چې یوازې یا رسو ولیکله شي، هرو مرو به و عربي ژبې ته ارشوا وکړه نه
یوه لیکه یا دوې درې لیکې به په زیار ولیکلې شي.

له ښه مرغه زموږ پښتو ژبه ډېره اسانه ده. موږ که لږ څه
زیار وکاږو، نو په خپله ژبه به هر څه په یوازې پښتو ولیکو. که څه هم موږ
اړ نه یو چې هرو مرو به یوازې پښتو لیکو. د نړۍ ټولې ژبې یوه د بلې په مرسته
بډایه کېږي، خو بیا هم دا د ژبې ښه والی دی چې یوه ژبه دونې اړه ته وي او —
دومره توري ولري چې د بلې ژبې له اړې څخه ووزي. دا څرګنده ده چې زموږ پښتو
ژبه د هر څه د پاره بېل بېل توري لري او د لویو غرو په لمنو کښې د سپینو پښتنو په
زړو کښې ښخ دي. که څوک پلټنه پسې وکړي، ډېرې وینا وې او ډېر توري به
ومومي چې اوس نشته یا موږ ته څرګند نه دي.

د نوموړي مضمون فونیمیکي بڼه

yawā́zi paṣtó

dā́ lwə́st pə yawā́zi paṣtó likə́m či də bə́li žə́bi yáw ṭórəy pəkṣi nə́stə. hóke! də žə́bi ṣəwā́ləy ham dagā́ [day] či hára žə́bə ṣā́yi dúmrə árta wi či də žə́bi tsaṣṭán

(c) ketabton.com: The Digital Library

har rāz də zṛə́ waynā́ pə xpā́lə žā́bə wayə́lāy si. Ka tsə ham žā́bi yaw də balə wə mrā́sti tə sara ā́ṛi di aw yawā́zi Kuma žā́ba bā́špaṛə ná lidələ Kī́ẓi, byā́ ham dzíni žā́bi lə xpā́lə dzā́na donə waynā́wi aw tū́ri lari či tsaṣtán ye maṛanáy wi, no pə ləẓ zyā́r də pradó lə aṛáy tsaxə wā́zi.

də ʔarā́bu žā́bə há́ga žā́bə də či də naṛəy də žwandə́yu aw lwáṛu žā́bu tsaxə baləla Kī́ẓi. xu sará lə daga ham dzíni pradí tū́ri pakṣi stá či də dā́gi žā́bi pohā́nu rāṣowəli di. dagā́si ham də osanə́y žwandáy naṛay lwā́ṛi žā́bi láka angrezí aw farānsawi yā nū́ri žā́bi pradí lāteni yā yonāni tū́ri pə xpāl mándz Kṣi lari. pāṛsó ham yawa xwaẓá žā́bə də či dā zər Kā́lə rāhisi də meṛənā́yu mašarā́nu tər syóri lā́ndi ye rozā́nə Kī́ẓi. xu sará lə de dónə rozā́ni ham wə yawā́zi pāṛso ʔiKā́lu tə bič na lidəl Kī́zi, aw ḍerə ba dranā́ wi či yawā́zi pāṛsó walikələ si. harú marú ba wə ʔarabí žā́bi tə aṛ su aw Kə nə yawā́ lika yā dwe dre lī́Ki bə pə ḍer zyā́r waliKəli si.

lə ṣə mā́rgə zmúẓ paṣtó žā́bə ḍerə ā́rta də. muẓ Kə lā́ẓ tsə zyā́r wā́Kā́zu, no pə xpā́lə žā́bə bə har tsə pə yawā́zi paṣtó wā́liKu. Ka tsə ham muẓ aṛ nə yu či harú marú

(c) ketabton.com: The Digital Library

ba yawā́zi paṣtó likú. da naṛay ṭóli žábi yawa da báli pa — mrasta bəšpaṛə Kī́ẓi, xu byā́ ham dā da žabi ṣawā́lay day či yawa žába dóni árta wi aw dúmra tū́ri wálari či da báli žábi la aṛay tsaxa wawzi. dā tsargánda da či zmúẓ paṣto žaba da har tsa dapā́ra bel bel tū́ri ǰarí aw da lū́yu gró pa ǰamánu Kṣi da spínu paṣtanó pa zṛó Kṣi ṣax di. Ka tsók palaṭána pasi wákṛi, ḍéri waynā́wi aw ḍer tū́ri ba wámumi či os násta yá muẓ ta tsargánd ná di.

دننگرهار لهجه — دبناغلی الفت په قلم

دکوم ځای دی ؟

یوکوربي دلته دی ، بل په کابل کي ، بل په یو بل ځای کي . څه ځمکه په کوهدامن کي لري ، څه په بغلان کي ، څه په یو بل ځای کي . نغدي روپۍ يې په رشوتونو دلته پیدا کړي ، مگر کټه وړ باندي نور بانکونه کوي په یو بل ځای کي . تر وو ایه چه دی دکوم ځای دی ؟

مینه یې له دې خلکو سره نشته ، او دنورو ملکونو خلک ور ته ډېر گران دي . ددې ځای ژبه یې نزده او په پردیو ژبو افتخار کوي . ددې وطن له شعر او موسیقی نه خوند نه اخلي او دخارجي موزیک په صفت مړېږی نه . مونږ ته په نخوت او نفرت گوري او دپردیو مستخدمینو په مقابل کي ډېره تواضع کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته ووایه چه دی دکوم ځای دی ؟

دی دهیڅ ځای نه دی ، ځکه چه هرځای دده دی او سړی ورته هرځایي ویلی شي . هو ! داهغه مرغه دی چه څلورفصلونه په څلورو مملکتونوکي تېروي او وطن نه لري . وطن نه پېژني ، دیوه وطن په هواکي نه الوزي او د وطن سرې او تودې نه شي تېرولی .

داهغه عیاش دی چه بې له عیش وراحت نه نورڅه نه پېژني او له وطن سره هیڅ مینه او علاقه نلري .

مونږ هغه کسان ددې وطن بللی شو چه دوطن په کالنوا و بوټو سر ورکوي او په سختو وبڅوکي دوطن په کارېږي . که څه هم پوله او پټی نلري ، او په زړه وکوډلو او جونګړوکي اوسي .

هو ! زما په عقیده دا وطن دهغه چا نه دی چه ددېرو څمکو قبالې یې اخیستی دي . بلکه دهغه چا دی چه دوطن مینه یې په زړه کې ده او له وطن سره علاقه لري .

د نوموړي مضمون فونیمیکی بڼه

da Kúm dzāy day?

yaw Kor ye dálta day, bal pa Kābul Ke, bal pa yaw bal dzāy Ke. tsa dzmáKa pa Kadāmán Ke larí, tsa pa Baglán Ke, tsá pa yaw bál dzāy Ke. nágde rupáy ye pa rišwatúno dálta paydá

(c) ketabton.com: The Digital Library

Kṛe, mágar gáṭa wərbā́nde nor bānKúna Kawí pa yaw bəl dzā́y Ke. tə wáwāya či day də Kúm dzā́y day?

mína ye lə de xálKo sara nášta, aw də nóro mulKúno xálK wərta ḍer grā́n di. də de dzā́y žəba ye názda aw pa pradáyo žábo iftixā́r Kawí. də de watán lə šer aw mosiqí na xwánd nə áxli aw də xāriji mozíK pə sifát maṛézi na. múnẓ tapə naxwát aw nafrát góri aw də pradáyo mustaxdimíno pə moqābil Ke ḍéra tawāzó Kawí.

tə wáwāya či day də Kum dzā́y day?

day də héts dzā́y na day. dzáKa či hár dzā́y də də day aw saṛay wərta hardzāyí wayálay ši. ho! dā́ haġa margá day či tsalór faslúna pə tsalóro mamlaKatúno Ke terawí aw watán nálari. watán na péžani, də yawá watán pə hawā́ Ke na álwuzi aw də watán saṛé aw tawdé náši terawálay.

dā haġa ayā́š day či bé lə áyš u rāhát na nór tsə na péžani aw lə watán sara héts mína aw aṭāqá nálari. munẓ haġa Kasā́n də dé watán baṭálay šu či də watán pə Kā́ṇo aw búṭo sár warKawí aw pə sə́xto wrádzo Ke də watan paKā-réẓi, Ka tsá ham púla aw paṭáy nalari, aw pə zaṛó Koḍálo aw

jongáro ke ósi.

ho! zmā́ pə aqidá dā watán də haga čā nə day či da ḍéro dzmáko qabālé ye axíste di, bálke də haga čā day či də watán mína ye pə zṛə ke da aw lə watán saraatagá lari.

د پېښور لهجه :

د سر و تعویذ (۱)

یوه شپه شمروز یو څو اجرتي قاتلان د جمیلې په کور ورخطا کړل . ډاکه پرېوته . صابره او جمیله دواړه په کښې مړې شوې . شمروز د خپلې ورېرې او د بوډۍ په مرګ د مکر ډېر ویرا و ژړا اوکړه . پولیس خپل تفتیش کښې ډېر په اخلاص سره کار اوکړو ، ولې هیڅ هم د ریښتیا و شهادت ته غاړه نه کښېنوده . او نتیجه دا شوه چه شمروز په یو څو ورځو کښې د خپل مشر ورور په خانې کښېناستو . خو د ناصر په بیچ کېدو یې په زړه کې غټه بوغمه پاتې شوه . په خوا او شا کلو کښې یې ډېر کوشش ورپسې اوکړو ، ولې هیڅ پته یې اونه لګېده . ماشوم ناصر د خپل وطن نه ډېر لرې یو لوی ښار ته اورسېدو . یوه شپه چه ډېر ستړی شو ، نو چرته په یوه باغیچه کښې د یو بینچ د پاسه اوده شو . دا باغیچه د لوی کاروباري تاجر په کور کښې وه . سحر وختې چه د کور مالک سبحان رحمان د سېل د پاره بهر تلو ، نو په باغیچه کښې

---

(۱) : دا مضمون د ښاغلي رشید علي دهقان اثر او د ښاغلي جهان زیب نیاز پېښوري لهجه ده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې د خپل کور نه خطا شوې ماشوم او ليد و چه لاهغه شان بې غمه اوده پروت وه ، بنګلې ته لاړ وا وسره د خپل ټبره بيرته هغې ځای ته راغلو چرته چه هغه ماشوم لاهغه شان اوده وه .

وايي چه د دې سپټ يو زوی وه چه ډېر بنکلی وه او هم لکه د دې ماشوم وه . دوی ته خپل مړ شوی زوی وریاد شو ، د دواړو په سترګو کښې اوښکې وې . دواړه ساه نیولې د ماشوم په خوا کښې غلي ولاړ وو چه په دې کښې ناصر هم له خوبه بېدار شو . او تراوترې کتل او بیا په رتو رتو په ژړا شو . د سپټ ټبر ناصر خپلی سینې ته جخت کړو .

دواړو ژړل ، خو دواړه نه پوهېدل چه د دوی د ژړا وجه څه ده . سپټ رحمان ناصر په غېږه کښې اوچت کړو او سره د خپل ټبره کمرې ته لاړل .

دنوموړي مضمون فونيميکي بڼه

da sró ṭāwíz

yawá špá Šamróz yaw so ɣjratí qātilān da Jamilé pa kor warxatā́ kṛəl. ḍāká préwata. sābirá aw Jamilá dwā́ṛa paké mṛé šwe. Šamróz da xpā́le wreré aw da buḍé pa márg da məkər ḍér wir aw jaṛā́ ókṛa. pulís xpə́l taftíš ke ḍér pa ixlā́s sara kā́r ókṛo. wā́le hécā hum da

(c) ketabton.com: The Digital Library

rištiáo šahādát ta gāṛa ná Kexoda. aw natijá dā́ šwače Šamróz pa yaw só wrádzo Ke da xpə̄l mášər wrór pa xāné Kénāsto. xo da Nāsár pa bač Kedó ye pa zṛə Ke gāṭa bogmá pāte šwá. pa xwā́ u šā Kálo Ke ye ḍér Košíš wárpase óKṛo, wále hés páta ye onálageda. māšúm Nāsər da xpə̄l watán na ḍer lə́re yaw lwé xār ta órasedo. yawá špá či ḍer stə́ṛe šo. no čárta pa yawa bāgičá Ke da yaw binč da pā́sa odá šo. dā bāgičá da lwé Kārubāri tājir pa Kór Ke wá. sahár waxti če da Kor māšik séṭ Rahmān da sél da pā́ra bahár tló, no pa bāgiča Ke ye da xpəl Kor na xatā šəwe māšúm ólido, če lā hága šān begáma udə prot o. banglé ta lā́ṛo aw sará da xpə̄l ṭabára byérta hage zé ta rāglo čárta če haga māšúm lā hága šān udá o.

wā́yi če da dé seṭ yaw zwé wo, če ḍér xKúle o aw hum láka da dé māšúm wo. dwi ta xpə̄l maṛ šə́we zwé waryā́d šo, da dwā́ṛo pa stə́rgo Ke úxKe we. dwā́ṛa sāniwāli da māšúm pa xwā́ Ke gə̄li watáṛ wu, če pə de Ke Nāsár húm la xóba bedā́r šo. awtár awtár ye Katə̄l, aw byā́ pa rā́ṭo rā́ṭo pa jaṛā́ šo. da seṭ ṭabár Nāsər xpale siné ta júxt Kṛo. dwā́ṛo jaṛə̄l, xo dwā́ṛa ná poedə̄l če da dwí da jaṛā́ wája sə da. seṭ

(c) ketabton.com: The Digital Library

Rahmán Nāsər pa gega Ke učát Kṛo, aw sará da xpə́l ṭabára Kamré ta lā́ṛəl.

فونیتیکس او فونیمیکس

ژبه د هغو آوازونو مجموعه ده چه تر یو خاص نظم او سیستم لاندي په خبرو کي استعمالیږي. دا آوازونه په خوله، پزه او ستوني کي اداکیږي او بیا له هغوی څخه کلمې او جملې جوړیږي چه په دې توګه انسانان یو له بله د هغوی په واسطه خپل مطالب سره اداکوي. که څوک وغواړي چه یوه داسې ژبه مطالعه کړي چه دده نه وي زده نو دی مجبور دی چه تر ټولو دمخه د هغې ژبې آوازونه مطالعه کړي. دا انسان په صوتي غړو کي یو څو محدود غړي دي چه د آوازونو دادا کولو په وخت کي ښوري او حرکت کوي. که سړی د نومو ړو ښوریدونکو صوتي غړو په بېلو بېلو حرکتونو کي مشق او تمرین وکړي او د هغوی د حرکتونو په اجرا کولو کي چه د آوازونو دادا کولو په وخت کي اجرا کیږي پوره مهارت او استعداد پیدا کړي، نو دی کولای سي چه د هرې ژبې بېل بېل آوازونه ادا کړي. دا ځکه چه د ټولو ژبو آوازونه د دغو ښوریدونکو صوتي غړو د حرکاتو په واسطه چه د نه ښوریدونکو صوتي غړو سره یو ځای کیږي، اداکیږي.

که سړی داسې یو فارمول راوباسي چه د هغه فارمول له مخې د ښوریدونکي صوتي غړي حرکت او د هغه رابطه له نه ښوریدونکي صوتي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غږي سره وښوول سي نو سړی به وکولای سي چه دیولړ دغسې فارمولونو په واسطه دیوې ژبې آوازونه وښيي . او فونيټيکي الفبا هم په حقيقت کي ددغسې فارمولونو يوه مجموعه ده . دمثال په توګه د"ب" سيمبول دسرو حرکت ښيي چه هوا ولوړتي خواته پوري وهي . دغه هوا هرکله چه له ستوني څخه وخولې ته راوزي ږغيزمزي رلوي . نوموړی سيمبول (ب) داهم ښيي چه دهوا دجريان په وخت کي دپزې لار تړلې وي او هوا دخولې له لاري جريان پيدا کوي ، خو دشونډانو ديوځای کېدو په واسطه يوځل بندش پيدا کوي او وروسته ناڅاپه له خولې څخه وزي .

له نوموړي بيانه څخه څرګنديږي چه هغه آوازونه چه په خبرو کي استعماليږي دهوا دجريان او دصوتي غړو دحرکاتو او دهغوی ديوځای کېدو څخه پيدا کيږي ، چه داټول دفونيټيکس (Phonetics) موضوع تشکيلوي .

په فونيټيکس کي آوازونه په دوه ډوله سره مطالعه کيږي :
يو داچه آوازونه دښوربد ونکو صوتي غړو دحرکاتو او دنه ښوربد ونکو صوتي غړو سره دهغوی ديوځای کېدو په ترڅ کي مطالعه سي . دفونيټيکس دا برخه آرټيکولېټوري فونيټيکس (Articulatory Phonetics) بولي . بل داچه آوازونه دآوازونو دامواجوله مخي چه وروسته ترهغه چه دصوتي غړو په واسطه اداشي او له خولې څخه راووزي مطالعه سي . دفونيټيکس دا برخه اکوسټيک - فونيټيکس (Acoustic phonetics) بلله کيږي .

فونیمیکس د ژبپوهنې هغه برخه ده چه په هغه کې د فونیمونو څخه بحث کیږي . په فونیمیکس کې فونیمونه او د هغوی تجزیه او دسته بندي تر څیړنې لاندې نیول کیږي .

فونیټیکس او فونیمیکس د ژبپوهنې دوې څانګې دي چه په هغوی کې د ژبې آوازونه مطالعه کیږي . نو ددې له امله دوی یو له بله سره نږدې اړیکې لري . مګر څکه چه په فونیټیکس کې د آوازونو یو اړخ او په فونیمیکس کې د آوازونو بل اړخ تر څیړنې لاندې نیول کیږي نو ښایي چه دا دوې څانګې یو له بله بیلې سره وساتلې سي او د هغوی موضوعات یو له بله سره ګډ نسي .

په فونیټیکس کې آوازونه د صوتي غړو د یو ځای کېدو او د هغوی د حرکاتو له مخې چه د نوموړو آوازونو د تولید په وخت کې اجرا کیږي په ډېر دقیق ډول سره مطالعه کیږي او د هر آواز له پاره یو داسې سیمبول ټاکل کیږي چه یوازې هماغه آواز وښیي . دغې سیمبولونه د فونیټیکي الفبا په نامه سره یادیږي. مګر په فونیمیکس کې ممکن یو سیمبول متعدد د آوازونه چه ټول د یوه آواز غړي وي وښیي . مثلاً که په کومه ژبه کې یو فونیم څو الوفونه ولري (د فونیم بحث وګوری) په فونیټیکس کې د نوموړي فونیم هر الوفون د یو بېل سیمبول په واسطه ښوول کیږي. مګر په فونیمیکس کې د نوموړي فونیم د ټولو الوفونو له پاره یوازې یو سیمبول استعمالیږي او دغه فونیمیکي سیمبولونه دي چه د یوې ژبې الفبا تشکیلوي . د مثال په توګه د پند او توپ . پ ګاني چه لومړی (پ) نفسي او وروستی (پ) بې نفسه (پ) ده — (د فونیم بحث وګوری) د فونیټیکي الفبا له مخې ممکن په دې ډول سره ولیکلې سي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پند = pʰand ، توپ = top' . په نوموړو کلموکي چه نوموړي دوې پ ګاني یو فونیم تشکیلوي او دواړه دیوه فونیم الوفونونه بلل کیږي ، د هریوه له پاره بیل بیل سیمبول راغلی دی . مګر د فونیمیکي الفباله مخې ځکه چه نوموړي دواړې پ ګانې دیوه فونیم غړي دي او یو فونیم تشکیلوي نو ټوله دیوه سیمبول (P) په واسطه ټول الوفونونه ښوول کیږي او نوموړي کلمې په دې توګه لیکلي کیږي:
پند = pand ، توپ top .

فونیم (phoneme)

که د ژبې آوازونه په ډېر دقیق ډول تر غور لاندې ونیسو ، له داسې آوازونو سره مخامخ کیږو چه هغه یو آواز په بېلو بېلو ځایونوکي په بېلو بېلو ډولونو سره ادا کیږي . د مثال په توګه د (پ) آواز د (پند) یا (پل) په کلموکي دغسې نه اداکیږي لکه د (توپ) یا (چپ) په کلموکي . ځکه چه د لومړیو دوو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کي له (پ) سره یوڅه هوا په شدت سره راوځي او په دې ډول یو نفسي آواز (aspirated sound) ځني جوړیږي . مګر د وروستنیو دوو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کي د هوا جریان په دوني شدت سره نه راوزي چه یو نفسي آواز ځني جوړ سي . د احقیقت به هغلته په ښه ډول څرګند سي چه دیوه کاغذ پاڼه وخولې ته نږدې ونیسو یوځل لومړۍ دوې کلمې (پند او پل) او بیا دوهمي دوې کلمې (توپ او چپ) تلفظ کړو . په دې توګه به ښکاره سي چه د -

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړيو کلمو د (پ) دادا کولو په وخت کي د کاغذ پاڼه د هوا د جريان څخه ځکه چه شدت لري متأثره کيږي، او ښوريږي. مګر د وروستنيو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کي ځکه چه د هوا جريان بنديږي نو کاغذ هم نه متاثره کيږي او نه يې سي ښوريدلای. د غه رنګه (د) يوانسدادي ږغن آواز دی چه د هغه دادا کولو په وخت کي ږغيزمزي رپيږي او د دغه آواز د ږغنتوب سبب ګرځي. مګر په داسي کلمو کي لکه (دود) يا (درد) لومړي دالونه چه د دغو کلمو په سر کي راغلي دي هماغسی نه اداکيږي لکه د نومو ړو کلمو وروستني دالونه. يعنی لومړي دالونه ډير ږغن (voiced) دی او وروستنی دالونه لږ ږغن دي. په انګريزي کی (S) چه د ځينو مفرد و نومونو په پای کي راسي جمع ځنی جوړيږي مګر تلفظ يې يو ډول ندی. د مثال په توګه (S) په داسی کلمو کي لکه: (books) يا (lips) په (س) سره اداکيږي، خو په داسي کلمو کي لکه (eggs) يا (hands) په (ز) سره تلفظ کيږي.

د پښتو د لومړي مثاله څخه څرګنديږي چه که په پښتو ژبه کي (پ) د کلمي په سر کي راسي او حرکت ولري (وروسته يې واول راغلی وي) نفسي آواز ځني جوړيږي او که په پای کي راسي بې نفسه آواز ځني جوړيږي. د غه رنګه د پښتو له دوهم مثال څخه څرګنديږي چه که دال د کلمي په سر کي تر واول د مخه راسي ږغنتوب يې ډيروي او که په پای کي راسي ږغنتوب يې لږوي. او د انګريزي ژبي په مثال کی د books او lips په کلمو کي ځکه چه (S) په بې ږغه آوازونو (K او P) پسی راغلی دی نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې ږغه (voiceless) یعنې په (س) سره تلفظ کیږي او د hands او eggs په کلمو کې ځکه چه (S) په ږغنو آوازونو (d او g) پسې راغلی دی نو ږغن یعنې په (ز) سره تلفظ کیږي[1].

له پورتنی بیانه څخه یو بل ټکی هم څرګندیږي،

هغه دا چه آوازونه په یوه ژبه کې کله کله د موقعیت له امله تو پیر پیدا کوي او کله بیا د خپل د محنی یا وروستني محیط څخه متأثره کیږي. او ځکه چه د نړۍ ژبی د ساختمان او آوازونو له امله یوله بله سره توپیرلري نو هغه عوامل چه د هغوی پر آوازونو باندې تأثیر کوي هم توپیرلري او یوله بله سره بیل وي. دغه آوازونه چه په حقیقت کې یو آواز وي مګر د ځینو عواملو په نسبت کله یو ډول او کله بل ډول تلفظ کیږي د ژبپوهنې علما (د ژبې د عناصرو د استعمال مشخصوالی = complementary distribution) اصطلاح ورته راوړي. مثلاً په پورتنیو مثالونو کې په لومړی مثال کې نفسی (پ) او بې نفسه (پ) د استعمال مشخص ځایونه لري. یا په بل عبارت په هغه ځای کې چه نفسی (پ) راځي بې نفسه (پ) نسي راتلای، او په هغه ځای کې چه بې نفسه (پ) راځي نفسي (پ) نسي راتلای یعنې په پښتو کې د کلمې په سر کې تر واول د مخه همیشه نفسي او د کلمې په پای کې همیشه بې نفسه (پ) راځي.

له پورتني بیان څخه یو بل مطلب هم لاس ته راځي او

---

(۱): دا هم باید وویل شي چه نوموړي تیجې موږ یوازې د نوموړو مثالونو له مخې واخیستلې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه دادی چه آواز (فونیم) یو واحد شی ندی بلکه اکثره آوازونه د آوازونو مجموعه (sound unit) ده . یعنی څو ډوله آوازونه سره یو ځای کیږي او بیا یو-آواز ځني جوړیږي چه ودغه یوه آواز ته په ژبپوهنه کي فونیم (phoneme) وايي . او د فونیم و هرغړي ته الوفون (allophone) وايي . مثلاً په لومړي مثال کي د پند (پ) یو ډول او د توپ (پ) بل ډول آواز دی . دا دواړه آوازونه یو ځای یو فونیم تشکیلوي خو په بېل ډول بیا هریوه ته الوفون وايي . نو په دې توګه ویلای سو چه په پښتو کي د (پ) فونیم دوه الوفونه لري . یو نفسي (پ) او بل بې نفسه (پ) . په یاد لری چه نوموړې نتیجه موږ یوازې د نوموړو دوو مثالونو په اساس اخیستې ده او که زیات تحقیق وسي ممکن په پښتو کي د (پ) فونیم نور الوفونونه هم ولري .

مورفیم morpheme

د مورفیم تعریف د ژبپوهنې د علماوو لخوا په بېلو بېلو ډولونو سره سوی دی . که د مورفیم د تعریف له جزئیاتو څخه سترګي پټي کړو نو دیوې ژبې په خبرو کي بېخي کوچنی صوتي واحد چه معنی ولري مورفیم بلل کیږي . د مثال په توګه دا خبره وګورئ : زه راغلم چه د خلکو نیکی اداکړم = (zərāɡləmčidəxalkunekiadā-Krəm) په پورتنۍ خبره کي هغه بېخي کوچنی صوتي واحدونه چه معنی لري په لاندي ډول سره بېلولای سو :

(c) ketabton.com: The Digital Library

1.	zə	زه	من	5.	či	چه	که	10.	i	ي	لاحقهٔ رسمي
2.	rā	را	طرف متکلم	6.	də	د	اضافت	11.	adā	ادا	ادا
3.	gl	غل	حرکت کردن	7.	xalk	خلک	مردم	12.	kṛ	کړ	فعل کردن
4.	əm	م	واحد متکلم	8.	u	و	لاحقهٔ حالت غیرصلي	13.	əm	م	واحد متکلم
				9.	nek	نیک	خوب				

دپورتنی خبري مورفیمونه که په غور سره وګورو د موقعیت او ځینو نورو خصوصیتو نوله امله سره یوشی ندي اوله بله سره توپیر لري . مثلاً درېیم، اووم او نهم داسي مورفیمونه دي چه د ریښې حیثیت لري او که نور مورفیمونه پوري ونښلي هم دوی خپل اصلیت او مرکزیت له لاسه نه ورکوي . دغسي مورفیم ته ریښه وایي . هغه مورفیمونه چه په ریښه پوري نښلي پیوندونه (affixes) بلل کیږي. لکه په راغلم = rāglam کی (را = rā او م = əm) او په نېکي = neki کی (ي = i). پیوندونه هم پرخپلو ولو باندي وېشل کیږي . یوهغه پیوندونه دي چه د ریښو (roots) په سرکي راځي . لکه په راغلم کي د (را = rā) پیوند چه وداسي پیوندونو ته سابقه (prefix) وایي . او بل هغه پیوندونه دي چه په ریښه پسی وروسته راځي لکه په راغلم = rāgləm کی (م = am) او په خلکو = xalku کی (و = u) . وداسی پیوندونو ته لاحقه (suffix) وایي.

پیوند کله صرفي او کله اشتقاقي وي . که چیرې کوم

پیوند د کلام د اجزاوو له امله د کلمې په ماهیت کې بدلون راولي اشتقاقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیوند (derivational affix) ورته وایي . لکه په نېکي کې چه (نېک) صفت دی او (ي) یوه لاحقه ده چه له (نېک) سره یوځای سوې ده او له نوموړي صفت څخه یې اسم جوړ کړی دی . نو ځکه (ي) اشتقاقي پیوند بلل کیږي . که چیرې کوم پیوند د کلمې وماهیت ته تغییر ورنکړي لکه په کښېنم ، کښېنو او کښېني) کې د(م ، و ، ي) پیوندونه چه د کلمې وماهیت (فعل) ته تغییر نه ورکوي بلکه یوازې دشخص له مخې د فعل معنی ته تغییر ورکوي . داسې پیوندونو ته صرفي پیوندونه (inflectional affixes) وایي . که صرفي پیوندونه له یوې کلمې څخه وایستل سي هرڅه چه پاته سي و هغه ته تنه (stem) وایي . مثلاً د (دودونه او ماشومان) په کلموکي (ونه او آن) صرفي پیوندونه دي چه که دغه صرفي پیوندونه له نوموړو کلمو څخه وباسو ، په لومړۍ کلمه کي (دود) او په دوهمه کلمه کي (ماشوم) دتنو په حیث پاتیږي . مګر د (اړتیاوي) په کلمه کي (اړتیا) تنه بلله کیږي. ځکه چه په نوموړې کلمه کې (اړ) ریښه ، (تیا) اشتقاقي پیوند او (و ، ي) صرفي پیوندونه دي ، هرکله چه صرفي پیوندونه (و ، ي) ځنې وایستل سي ریښه او اشتقاقي پیوند (اړتیا) دتنې په حیث پاتیږي . د ریښې او تنې توپیر دادی چه که له یوې کلمې څخه ټول پیوندونه وایستل سي څه چه پاته سي هغه ریښه ده او که یوازې صرفي پیوندونه ځنې وایستل سي څه چه پاته سي هغه تنه ده . نو ځکه ریښه (بېله ځینو استثنا آتو څخه) یو واحد مورفیم وي ، مګر تنه کله کله واحد مورفیم وي لکه (دود) یا (ماشوم) او کله بیا د مورفیمونو له ترکیب څخه جوړه سوې وي ، لکه (اړتیا) . بل داچه یو مورفیم کیدای سي چه هم ریښه او هم تنه

وي لکه (دود) یا (ماشوم) د (دودونه او ماشومان) په کلموکي چه هم ریښه او هم تنه ورته ویل کیږي .

په ځینو ژبو کي یو بل ډول پیوند هم پیښیږي چه و مغه ته منځینه (infix) وایي . هر مورفیم چه په بل مورفیم ننوځي ورغه ننوتلي مورفیم ته منځینه وایي . مثلاً د کویلیت (Quileute) په ژبه کي هاکت (hok^{w}at') وسپین سري ته وایي او هاځکت (ho¢k^{w}at') یې جمع ده (سپین خلک) . په نوموړي کلمه کی ¢ یو مورفیم دی چه د جمع معنی لري او منځینه بلله کیږي ، ځکه چه د هاکت (hok^{w}at') په مورفیم ورننوتلی دی .

په انگریزی کي (S) چه د ځینو واحد و نومونو په پای کي راسي د جمع معنی ورکوي ، خو د محیط د تأثیر له امله یې تلفظ په یوه حال نه پاتیږي او د مختلف محیط په واسطه یې تلفظ اوړي . یعنی که وروسته تر ږغن (voiced) آواز واقع سي دی هم ورسره ږغن سي او که وروسته تر بې ږغه (voiceless) آواز راسي بې ږغه اداکیږي ، او که وروسته تر داسي آوازونو واقع سي لکه (S) یا (Z) په (iz) سره تلفظ کیږي . لکه په دې لاندې مثالونو کي

buk(book)+s>buks   rod(road)+s>rodz   roz(rose)+s>roziz   bas(bus)+s>basiz .

په نوموړو مثالونو کي څرگندیږي چه د محیط د تأثیر له امله په انگریزی کي (S) چه د جمع معنی ورکوي کله کله د (S) او کله کله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (z) او ځینی وخت د (iz) په بڼه ځان ښکاره کوي. دغه رنګه په پښتوکي د (ستا = ازتو) او (زما = ازمن) په کلموکي (س) او (ز) دواړه یو سابقه ده چه د ملکیت (از) معنی لري. نوموړې سابقه په (ستا) کې ځکه په (س) سره تلفظ کیږي چه تر یو بې ږغه آواز (ت) دمخه راغلې ده او په (زما) کي ځکه په (ز) سره اداکیږي چه تر ږغن آواز (م) دمخه راغلې ده.

نو دغسي مورفیم چه یوه معنی ولري او د محیط، موقعیت یا داسې نورو عواملو په وجه کله یو ډول او کله بل ډول تلفظ کیږي تول یو صوتي واحد تشکیلوي او یو مورفیم ورته ویل کیږي. د مورفیم وهرغړي ته الومورف (allomorph) وایي. مثلاً د پورتنیو مثالونو له مخې ویلای سو چه دانګریزي د جمع نوموړی مورفیم درې الومورفونه لري: (s)، (z) او (iz). او د پښتو هغه مورفیم چه د ملکیت معنی ورکوي د وه الومورفونه لري: (س) او (ز).

یو صوتي واحد که دوې یا زیاتې معناګانی ولري، نو د هغه د معناګانو د شمېر په مطابق هغومره مورفیمونه ځني جوړیږي. لکه په پښتو کي (توړ = tor) د (سیاه) په معنی یو مورفیم، د (تهمت) په معنی بل مورفیم او د (جال) په معنی یو بل مورفیم دی. دغه رنګه (ي = i) په (نېکي = neki) کي یو مورفیم او په (راځي = rādzi) کی بل مورفیم دی ځکه چه په لومړی کلمه کي (i) اسمي معنی لري مګر په دوهمه کلمه کی د غایب

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفرد معنی ورکوي.

هغه مورفیم چه کله د اسم او کله د فعل معنی ورکوي ځینی کسان یې یو مورفیم بولي او ځینی کسان یې دوه مورفیمه بولي. لکه په انګریزی کی د (look) مورفیم. مګر داسی مورفیمونه چه د ځج په بدلون یې معنی بدلون مومي لکه په انګریزي کي (recórd = ثبتول) او récord (تیکلی) هر یو بېل بېل مورفیم بلل کیږي.

دا هم باید په یاد ولرو لکه څنګه چه یو الوفون د بل الوفون پر ځای نسبي راتلای دغه رنګه الومورفونه هم هر یو ځانله د استعمال مشخص او ټاکلی ځای لري او یو الومورف هیڅکله د بل الومورف پر ځای بانډي نسبي راتلای.

مورفوفونیمیکي بدلون او د هغه ډولونه

مورفیم کله کله د خپل محیط یا نورو عواملو د تأثیر له امله بدلون مومي او بېل بېل شکلونه غوره کوي د مورفیم و دغو بېلو بېلو بدلونونو ته چه د محیط په وجه ور پېښیږي او دغه رنګه د فونیمونو داسی نورو تغیرونو ته چه په مورفیم کي د مختلفو عواملو په وجه واقع کیږي مورفوفونیمیکي بدلون وایي. مورفوفونیمیکي بدلون (morphophonemic change) په ځینو ژبو کي ساده او په ځینو ژبو کي ډېر مغلق وي. خو په عمومي ډول په دوه ډوله پېښیږي: یو دا چه مورفیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکوم فونیم په وجه متأثره سي او تغییر وخوري .لکه په انګریزی کي چه (s) دجمع مورفیم دی که تر ږغن آواز وروسته راسي ږغن (z) ادا کیږي .لکه په rooms ، eggs ،او roads کي او که تر بې ږغه آواز وروسته واقع سي بې ږغه (s) تلفظ کیږي لکه په roots ، lips او books کي . په نوموړو مثالونو کي (s) تر m ، g او d وروسته په (z) او تر p،t او K وروسته په (s) سره تلفظ کیږي او په دې توګه دخپل دمخنی فونیم په واسطه بدلون مومي . دغه رنګه په پښتو کي د (زما = zmā) او (ستا = stā) په کلمو کي (ز) او (س) د مالکیت مورفیم دی .که نوموړی مورفیم تر (م) دمخه راسي په (ز) او که تر (ت) دمخه راسي په (س) سره اداکیږي (دمورفیم بحث وګوری) . یعنی نوموړی مورفیم دخپل وروستني فونیم په واسطه متأثره کیږي او په همدغه سبب بدلون مومي . بل داچه یو مورفیم د بل مورفیم پواسطه تغییر وخوري . مثلاً په انګریزی کي دجمع دالومورفونو (in- ~ iz- ~ z- ~ s-) په سلسله کي in- یوالومورف دی چه یوازي له āks (ox) سره واقع کیږي ، یعنی هر ځای چه د āks مورفیم راسي نو د جمع د مورفیم هغه الومورف ورسره واقع کیږي چه د in- شکل لري او āksin (oxen) تلفظ کیږي .

که یو مورفیم د ځینو عواملو په وجه بیل بیل شکلونه خوره کړي (بیل بیل الومورفونه ولري) له دغو مختلفو مغایرو شکلونو څخه یوازي یو شکل (یوالومورف) داساسي شکل (base form) په توګه انتخابیږي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه اساسي شکل په اساس تول بدلونونه چه د مختلفو عواملو په وجه د نوموړي مورفیم ته ورپیښیږي او بېل بېل شکلونه غوره کوي په خلص او جامع ډول سره بیانیږي. د مثال په توګه د (ستا = stā) او (زما = zmā) په کلمو کي (س = s او ز = z) دوه الومورفوند دي چه دواړه یو ځای یو مورفیم تشکیلوي. نوکه په نوموړو دووشکلونو کي (س = s) داساسي شکل په توګه انتخاب سي باید نوموړی مورفیم داسي معرفي کړو: (س = s) یو مورفیم دی چه د مالکیت معنی ورکوي او که تر (م = m) چه یو رغن آواز دی دغه راسي په (ز = z) سره تلفظ کیږي. مګر که په نوموړو شکلونو کي (ز = z) د اساسي شکل په حیث انتخاب سي باید په دې توګه معرفي سي: (ز = z) یو مورفیم دی چه د مالکیت معنی لري او که تر (ت = t) چه یو بې رغه آواز دی دمخه راسي په (س = s) سره تلفظ کیږي.

داساسي شکل انتخاب د مورفیم په بېلو بېلو شکلونو کي اختیاري دی، خوحتی الامکان باید کوښښ وسي چه د مورفیم هغه شکل داساسي شکل په توګه انتخاب سي چه د هغه په اساس د نوموړي مورفیم د نورو شکلونو بیان په ساده او اسانه ډول سره امکان پیدا کړي.

د مورفوفونیمیکي بدلون یو مشهور قسم اسیمیلیشن (assimilation) نومیږي او هغه دا دی چه کوم آواز د ګاونډي آواز د تأثیر له امله د نوموړي ګاونډي آواز سره یو شي سي یا ورته والی پیدا کړي. لکه په (سنبله) کي چه (ن) په (م) سره بدلون مومي یا لکه په (یک ګړ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي چه د (یک) ک په خبر وکي په (گ) سره اداکیږي . په لومړي مثال کي (ن) په (م) سره ځکه بدلون مومي چه د (ن) له څنګه یو شونډیز آواز (ب) راغلی دی او د دغه آواز د تأثیرله امله (ن) هم په شونډیز آواز (م) سره اوښتی دی. په دوهم مثال کي (ک) یو بې ږغه انسدادي آواز دی چه د خپل ګاونډي آواز (گ) د تأثیرله امله ږغن سوی دی . په اسیمیلېشن کي که د مخنی آواز پر وروستني آواز باندي تأثیر وکړي او وروستنی آواز بدلون ومومي پراګریسیو (progressive) ورته وايي لکه په ترکي کي (git di>git ti = دی ولاړ) او که وروستنی آواز پر د مخني آواز باندي تأثیر وکړي او د مخني آواز ته تغییر ورکړي ریګریسیو (regressive) ورته وايي لکه په (ستا) او (زما) کي چه وروستنی آواز پر د مخني آواز باندي تأثیر کوي. اسیمیلېشن دوه ډوله واقع کیږي : یو داچه د داسي آواز په واسطه واقع سي چه د تغییر سوي آواز تر څنګ واقع وي او فاصله ونلري . ودې ډول اسیمیلېشن ته متصل (contiguous) (اسیمیلېشن) وايي ، لکه په (ستا) او (زما) کي . او بل داچه اسیمیلېشن د داسي آواز په واسطه واقع سي چه د تغییر سوي آواز تر څنګ نوي راغلی او یو له بله سره فاصله ولري ، یعنی په منځ کي یې یو یا څو آوازونه راغلي وي . وداسي اسیمیلېشن ته منفصل (noncontiguous) اسیمیلېشن وايي . لکه په دري کي (سرش) چه په (شرش) سره تلفظ کیږي. په دې مثال کي لومړی (س) د وروستني (ش) د تأثیرله امله په (ش) سره تبدیل سوی دی او د (س) او (ش) تر منځ نو رفونیمونه راغلی دی.

د مورفوفونیمیکی بدلون یو بل قسم ډیسیمیلیشن (dissimilation) نومیږي: کله کله په یو ترکیب (کلمه) کې یو آواز دوه ځایه (مکرر) واقع کیږي. که چیري نوموړی آواز له نوموړو دوو ځایونو څخه په یوه ځای کې په یو بل آواز سره بدلون ومومي ودغې عملیې ته ډیسیمیلیشن وايي. لکه د نمونځ او لمونځ په کلمو کې د (ن) بدلون په (ل) سره.

د مورفوفونیمیکی بدلون یو بل قسم قلب (metathesis) نومیږي او هغه دادی چه د فونیمونو په ترتیب کې بدلون واقع سي لکه: څمکه ، مځکه - روځ ، ورځ - لوبښت ، ولبښت.

د فونیمونو زیاتوالی یا حذفیدل هم مورفوفونیمیکي بدلون بلل کیږي. مثلاً په انگریزي کې (s) د جمع مورفیم دی چه کله-کله د (z) په شکل څرګندیږي لکه په eggs ، roads او داسې نورو کلمو کې. مګر د disiz په کلمه کې چه مفرد یې diš دی ، د (i) فونیم زیات راغلی دی. په پښتو کې ځیني خلک (دیرش) په (دېش) سره تلفظ کوي او کله کله (څلوېښت) په (څلوېښ) سره اداکوي او په دې توګه له دېرش څخه (ر) او له څلوېښت څخه (ت) حذفوي. دغه رنګه که په انګریزي کې نې ږغه کانسونینټ چه د دوو واولونو په منځ کې واقع سي ډېرځله ږغن کیږي لکه beṭar چه په bedar سره تلفظ کوي. دغه رنګه ږغن کانسونینټ چه په پای کې راسي په ځینو ژبو کې کله کله نې ږغه کیږي لکه د جرمني

tag (ورځ) چه په taK سره تلفظ کېږي . نوموړي او دغه ډول نور بدلونونه چه په مورفیم کي پېښېږي ټول مورفوفونیمیکي بدلونونه بلل کېږي.

دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو لارې

څرنګه چه د نړۍ ژبې د داخلي ساختمان او جوړښت له امله یوله بله توپیر لري ، نو د هغوی مورفیمونه هم په یوه بڼه ځان نه ښکاره کوي. په ځینو ژبو کي یو ډول او په ځینو نورو ژبو کي بل ډول مورفیمونه موجود دي . یو ژبپوهاند دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو په وخت کي باید له ډېر غور او احتیاط څخه کار واخلي څو چه د هغې ژبې د مورفیمونو شکلونه په صحیح ډول سره پیدا او معرفي کړي . دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو په وخت کي باید دا لاندې ټکي په نظر کي ونیول سي :

مورفیم له سېلاب سره کومه رابطه نلري . یعنی کله کله یو مورفیم څو سېلابه وي او ځینې وخت یو سېلاب څو مورفیمه لري . مګر داسي هم ډېر پېښېږي چه یو مورفیم یو سېلاب وي . مثلاً (کندهار = Kandahār) یو مورفیم دی چه درې سېلابه لري . (څم = dzam) یو سېلاب دی چه دوه

مورفیمه (dz + am) لري. (لاس = lās) یو مورفیم دی او یو سیلاب لري.
د مورفیمونو او فونیمونو شمیر هم یو له بله څه رابطه نه سره لري.
د مثال په توګه د (رڼا = ruṇā) په کلمه کښې (رڼ = ruṇ) چه دري فونیمونه لري یو مورفیم دی او (آ = ā) چه یو فونیم دی یو مورفیم هم دی. نو یو مورفیم ممکن یوازې یو فونیم وي. یو فونیم کله کله د بیلو بیلو مورفیمونو په ډول - څرګندېدلای سي. خو کله کله هاغه فونیم یوازې د یوه فونیم په حیث نه د مورفیم په ډول په ژبه کي پېښیږي. مثلاً د (نېکي = neki) او (ځي dzi) په کلموکي (i) یو فونیم دی چه په نومړو دواړو کلموکي د بیلو بیلو مورفیمونو په ډول راغلی دی. یعنی په لومړي کلمه کي یو ډول او په دوهمه کلمه کي بل ډول معنی لري. مګر د (ځیر = dzir) په کلمه کي بیا هماغه فونیم معنی نلري او یوازې د یو فونیم په حیث راغلی دی نه د مورفیم په ډول.

کله کله محقق د ژبي د مورفیمونو د معلومولو په وخت کي له یو شمیر داسي مثالونو سره مخامخ کیږي چه په هغوی کي یو ډول صوتي واحد وینه او یو ډول معنا ګاني راغلي وي. نو محقق باید بیله غور او کافي تحقیق څخه دا نتیجه وانخلي چه نومړي صوتي واحدونه د یو ډول معنی د موجود والي له امله او د هغوی د یوشي والي په وجه یو مورفیم وبولي. لکه چه ووایي په دې ټولو کلموکي (کوږ = Kor، کوټه = Koṭá، کږدی = Kazdáy، کلا = Kalá، کالی = Kálay) د هستوګنی د ځای معنی پرته ده، او په دې ټولو کلموکي یو صوتي واحد (ک = K) راغلی دی

نو ځکه (ک = K) یو مورفیم دی چه د هستوګنې د ځای معنی ورکوي. دغه سبب دی چه محقق هیڅ وخت له نیمګړي ډېټا څخه مثبته نتیجه نه اخلي له نوموړو کلموسره که داسې کلمې لکه (خونه = xúna، جونګړه = jongára، ښار = ṣār ...) یو ځای کړو څرګندېږي چه (ک = K) د هستوګنې د ځای معنی نه ورکوي او مورفیم نسي بلل کېدای.

که یو مطلب په دوو بېلو ژبو کې اداسي، ممکن د مورفیمو نوشمېر یې توپیر ولري. د مثال په توګه په پښتو وايي: زه کور ته ځم = za Kor ta dzam او په انګریزي وايي: āy go hom = I go home: نوموړی مطلب په پښتو کې په پنځه مورفیمه (za + Kor + ta + dz + am) او په انګریزي کې په درېیو مورفیمو (āy + go + hom) سره اداسوی دی. نو که موږ وغواړو چه د انګریزي ژبې د نوموړې خبرې مورفیمونه د پښتو د ترجمې له مخې معلوم کړو باید په دې فکر کې ونسو چه ځکه چه په پښتو کې نوموړې خبره پنځه مورفیمه لري نو په انګریزي کې هم باید پنځه مورفیمه ولري. بلکه زموږ تحقیق باید د حقایقو پر اساس بنا وي او ځکه چه د انګریزي ژبې مورفیمونه معلومو نو د انګریزي ژبې خپل ساختمان باید په نظر کې ونیسو نه دا چه د پښتو ژبې د ساختمان په اساس د انګریزي ژبې ساختمان فرض کړو.

د یوې ژبې په مورفیمي تجزیه کې موږ باید ژیار و باسو چه د هغې ژبې ساختمان په هغه ډېټا کې چه موږ یې په لاس کې لرو په داسې کوچنیو ټوټو سره تجزیه کړو چه نوموړې هره ټوټه یوازې یو مورفیم وي. او دا

تجزیې مونږ د شکلونو د پرتله کولو او مقایسه کولو په ترځ کې کولای شو. که دا کار مونږ په بریالیتوب سره سرته ورسوو نو ټول هغه مورفیمونه به چه په ډېټا کې موجود دي لاس ته راسي. د مثال په توګه په لاندې ډول د پشه یي ژبې د هغې لهجې د یوې لنډې ډېټا مورفیمي تجزیه کوو چه د "نور د درې" په "پنجوقلعه" کې خلک خبرې په کوي:

1. éloamā́gošíŋše دا زمونږ کور دی.	4. élodār داغر.
2. éloamā́bāgše دا زمونږ باغ دی.	5. búbaká́rgošíŋ ډېر ښه کور.
3. amā́gošíŋ زمونږ کور.	6. pašayibúbaká́rjábše (پشه یي ډېره ښه ژبه ده)
7. élobaká́rbāgše دا ښه باغ دی	

که د لومړۍ او دوهمې خبرې معناوې سره پرتله کړو د دواړو خبرو معناوې نور سره یو شی دي او یوازې په (کور) او (باغ) کې توپیر سره لري. د نومونو خبرو په پشه یي شکلونو کې کوم توپیر چه راغلی دی هغه یوازې د gošíŋ او bāg په ټوټو کې دی. نو کوم معنی لرونکې او ګرامري ټوټې چه مونږ د نومونو د دوو خبرو د مقایسې له مخې سره بېلولای شو یوه د gošíŋ او بله د bāg ټوټه ده چه لومړۍ ټوټه د (کور) او دوهمه ټوټه د (باغ) معنی ورکوي. په دریمه خبره کې یوه د gošíŋ ټوټه راغلې ده چه د مخه یې مونږ معنی لاس ته راوستلې ده چه و (کور) ته وایي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوموړي خبري په معنٰی کي هم دغه مطلب موجود دی . د نوموړي خبري پاته برخه amá ده چه د دغي خبري د معنٰی له مخي څرګندېږي چه د (زموږ) معنٰی ورکوي . که لومړۍ او څلورمه خبره سره پرتله کړو - څرګنده به سي چه د نوموړو خبرو په معنٰی کي یوازي یو مطلب مکرر راغلی دی چه هغه د (دا) مطلب دی او د نوموړو دوو خبرو په پښه یي شکلونو کي هم یوازي یوه توته مکرره راغلې ده چه هغه د élo توته ده . نو د نوموړو دوو خبرو له پرتلې څخه دا څرګندېږي چه élo او (دا) سره یوشي دي او هرکله چه په څلورمه خبره کي موږ ته دا څرګنده سوه چه د élo توته د (دا) معنٰی لري نو دا هم باید ومنل سي چه په نوموړې خبره کي د پښه یي خبري پاته توته (dār) د نوموړي خبري د پاته سوي معنٰی (غر) سره یوشی ده . او س بېرته ولومړۍ خبري ته راځو . په لومړۍ خبره کي د نورو تولو شکلونو معناوي لاس ته راغلي دي او یوازي د پښه یي په خوا کي (še) او د پښتو ترجمې په خوا کي (دئ) پاته دی چه طبعاً دا دواړه سره یوشی دي . یعنی (še) د (دئ) معنٰی ورکوي .

په پنځمه خبره کي gosin موږ ته معلوم سو چه د (کور) معنٰی ورکوي . په دې ډول پاته توته (búbakár) د (دېر- - بنه) په معنٰی پاتېږي . که دغه توته په اوومه خبره کي وپلټو، څرګنده به سي چه نوموړې توته یو واحد موړفیم نه دی . ځکه چه د هغې یوه برخه (bakár) د (بنه) په معنٰی راغلې ده او بله برخه یې (bú) یو بل

(c) ketabton.com: The Digital Library

مورفیم دی چه په څرګند ډول د (ډېر) معنی ورکوي. په شپږمه خبره کې نوږ ټول مورفیمونه موږ ته معلوم دي او کوم شی چه پاته دی هغه د پشه‌یي په خواکې د jáb توته او د پښتو ترجمې په خواکې د (ژبه) مفهوم دی چه دا دواړه هم طبعاً باید یوشی وبلل شي. یعنی jáb د ژبې معنی لري په پوره‌ټې ډول موږ وکولای سوای چه ټولې معنی لرونکې توټې چې په نوموړې ډېټاکې راغلي دي د هغوی له معنا ګانو سره لاس ته راولو. د دغې لنډې ډېټاله څخه د شکلونو د پرتله کولو او مقایسه کولو په ترڅ کې موږ دا هم څرګنده کړه چه نوموړې توټې واحد مورفیمونه دي. د نوموړو مورفیمونو لست په لاندې ډول سره ترتیبولای سو:

élo	دا	dār	غر
amā́	زموږ	bú	ډېر
gošíŋ	کور	bakā́r	ښه
še	دئ	jáb	ژبه
bāg	باغ	pašayí	پشه‌یي

د یوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو له پاره کافي مواد او کره کتنه ضروري ده. ځکه چه په لږ وموادو کې څیني وخت محقق د مورفیم حقیقي بڼه نسي پېژندلای. نو د پاره ددې چه ډېر کوچني معنی لرونکي صوتي واحد ونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخپل حقیقي شکل او بڼه سره پیدا کړای سي محقق باید هغوی په ډول ډول او بیلو بیلو خبرو کي ترغوږ لاندي و نیسي او د هغوی د صحیحي اندازي په باره کي خپل ځان ډاډه کړي. دادی اوس د عبري ژبي د لاندني د بېتاد مورفیمي تجزیې په ترڅ کي پر دې مطلب باندي رڼا اچوو :

1.	šamartíhū	ما دی وساته	5.	šamarnúhā	موږ دا وساتله
2.	šamartíhā	ما دا وساتله	6.	šamarnúkā	موږ تاسي وساتلاست
3.	šamartíkā	ما تاسي وساتلاست	7.	qataltíhū	ما دی و واژه
4.	šamarnúhū	موږ دی وساته	8.	qatalnúhū	موږ دی و واژه

په لومړۍ او دوهمه خبره کي د معنی توپیر یوازي په (دی) او (دا) کي راغلی دی. یعني د نوموړو دوارو خبرو معنی یوشی ده یوازي دومره فرق لري چه په لومړۍ خبره کي غایب مذکر او په دوهمه خبره کي غایب مؤنث یاد سوی دی. عبري خبري هم دواړه نوکټ مټ یوشی دي یوازي د لومړۍ خبري په پای کي ū او دوهم مثال په پای کي ā راغلی دی نو په سرسري نظر که سړی وګوري ممکن دا نتیجه واخلي چه (ū) یو مورفیم دی چه د (دی) یعني غایب مذکر او (ā) یو بل مورفیم دی چه د (دا) یعني غایب مؤنث معنی ورکوي. خو که دریمه خبره هم ورسره یوځای کړو څرګندیږي چه (šamartī) په درو وارو خبرو کي مشترک

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلی دی او کوم شی چه په دې ورسره خبروکي تو پیر لري هغه د ـ
hū ، hā ، او Kā توري دي . ځکه چه دنوموړو دروخبرونو ره معنی
یوشی ده او یوازي په دروضمیرونوکي تو پیر سره لري . نواوس باید دا
نتیجه ځني واخلو چه نوموړي درې توري درې موږ فیمونه دي چه د ـ
نوموړو درو ضمیرونوله پاره راغلي دي یعني hū د (دی) ، hā د (دا) او
Kā د (تاسي) معنی ورکوي .

که ځلرمه ، پنځم او شپږم خبره هم ورسره یوځای
کړو او له نوموړو شپږو برخو څخه هغه موږ فیمونه چه دمخه موږ معلوم
کړل (Kā او hā ، hū) وباسو په پاتو برخوکي Šamar په تولو
خبروکي مشترک راغلی دی یوازي په کوم ځای کي چه د مفرد متکلم ضمیر
(زه) راغلی دی هلته (tī) او په کوم ځای کي چه د جمع متکلم ضمیر
(موږ) راغلی دی هلته (nū) ورسره یوځای سوی دی . نو ځکه دا نتیجه اخلو
چه (tī) یو موږ فیم دی چه د مفرد متکلم (زه) معنی لري او (nū) یو
موږ فیم دی چه د جمع متکلم (موږ) معنی ورکوي .

که او ومه او اتمه خبره هم له نوموړو خبرو سره یو
ځای کړو ، کومه توته چه ناآشنا په نظر راځي هغه د (qatal) توته ده .
دنوموړو دوو خبرو په معنی کي چه کوم شی موږ ته نوی په لاس راغلی
دی هغه د (وواژه) مطلب دی . ځکه چه ددغه نوي مطلب له پاره یوه نوې
توته (qatal) په لاس کی ګرو نودا نتیجه اخیستلای سو چه (qatal) یوه

تونه ده چه د (وواژه) معنی ورکوي .

که تولي خبري له سره تر پایه وگورو ، بیله (وسانه)
څخه نور د تولو معنا وو له پاره مو ، مورفیمونه یا معنی لرونکي توتې پیدا کړي
دي . او د ښو په هغه موادو کي چه مونږ تر څیړني لاندي نیولي دي یوه توته
(šəmar) پاته ده . ځکه چه په یوه خوا کي د (وسانه) مطلب او په بله خوا
کي د (šəmar) توته لرو نو څرگندیږي چه (šəmar) یوه معنی
لرونکې توته ده چه د (وسانه) معنی ورکوي . بل دا چه که لومړی او ځلرمه
خبره له او ومي او اتمي خبري سره مقایسه کړو څرگنده به سي چه په نومورو
خبرو کي په کوم ځای کي چه (وسانه) راغلی دی هلته د (šəmar) او په کوم
ځای کي چه (وواژه) راغلی دی هلته د (qətal) توته راغلې ده چه دا
هم پردې باندې دلالت کوي چه د (šəmar) توته د (وسانه) په معنی سره
پېښېږي . د نومورو خبرو د مورفیمونو لست په لاندې ډول سره ترتیبولای سو :

šəmar — وسانه	hā — دا
ti — زه	Kā — تاسي(1)
hū — دی	nū — مونږ
qətal — وواژه	

(1) : تاسي د احترام له پاره راغلی دی . اصلاً Kā د مفرد مخاطب له پاره راځي .

دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو په وخت کې باید د مورفیمونو الومورفونه هم په نظر کې ونیسو، او که کوم مورفیم بېل بېل الومورفونه ولري هغوی هم باید معلوم کړو او د هغوی د استعمال مشخص ځایونه وښیو. دا دی اوس به د مثال په توګه په لاندې ډول د (زپوتیک zapotec) د ژبې دیوې لنډې دېټا مورفیمي تجزیه وکړو او وبه ګورو که ځینو مورفیمونو الومورفونه درلودل هغه به هم معلوم کړو او د هغوی د استعمال مشخص ځایونه به وښیو. د زپوتیک ژبه په مکسیکو کې ویله کېږي.

1.	reKabiza$^?$	زه جواب ورکوم (استمراري حال)	8.	duwaza$^?$	زه ژوند کوم
2.	rudibiciza$^?$	زه وچوم »	9.	ru$^?$naza$^?$	زه غوږ ځوم (استمراري حال)
3.	rugalaza$^?$	زه اورلګوم »	10.	Ki	پرېوتل
4.	riKiaza$^?$	زه کښېنم »	11.	ra$^?$aza$^?$	زه ځم (استمراري حال)
5.	eKabi	جواب ورکول	12.	udibici	وچول
6.	riduwaza$^?$	زه ژوند کوم (استمراري حال)	13.	duwa	ژوند کول
7.	riKuwaza$^?$	زه ساتم »	14.	ritaza$^?$	زه اخلم (استمراري حال)
15.	riKiza$^?$	زه مینځم (استمراري حال)			

نو موږ دېټا که سرتر پایه پوره په یوه نظر سره وګورو، درې د ولسه مورفیمونه یکښې راغلي دي: تنه، واحد متکلم، ضمیر او استمراري حال.

په (1،2،3، 4، 6، 7، 9، 11، 14 او 15) مادوکي د مورفیمونو نوموړي دړې سره د ولونه راغلي دي . په (5، 10، 12 او 13) مادوکي یوازې تنې او په اتمه ماده کې تنه او د واحد متکلم ضمیر راغلی دی. که (6، 7 او 13) مادې سره پرتله کړو وڅرګنده به شي چه (duwa) تنه ، (za?) واحد متکلم ضمیر او (ri) استمراري حال ښيي . دغه رنګه په ټولو هغو موادو کې چه (زه) راغلی دی ـ هلته (za?) هم راغلی دی . له دې څخه څرګندیږي چه (za?) د (زه) په معنی دی. که دوهم او دوولسم ماده سره پرتله کړو وڅرګنده به سي چه (udibici) تنه ده چه د (وچولو) معنی لري ، (za?) د (زه) معنی ورکوي او کوم صوتي واحد چه د استمراري حال معنی لري هغه د (۳) صوتي واحد دی . څکه چه (ri) او (۳) دواړه د استمراري حال معنی ورکوي نو څرګنده ده چه نوموړي دواړه صوتي واحدونه د یوه مورفیم الومورفونه دي . د دې دپاره چه په ښه توګه څرګنده سي چه نوموړي صوتي واحدونه الومورفونه دي نو ښایي چه د هغوی مشخص استعمال هم پیدا کړو . په نوموړو موادو کې که په غوړ سره وکوړو څرګنده به سي چه (ri) تل تر کانسونینټ او (۳) تل تر واول د مخه راځي او یو د بل پرځای باندې هیڅکله نه واقع کیږي . نو څکه موږ دا دواړه صوتي واحدونه د یوه مورفیم الومورفونه بولو . هغه مورفیمونه چه په نوموړې ډېټاکې راغلي دي په لاندې د ول سره ښوولای سو :

1.	r ~ ri [1]	استمراری حال	7.	duwa	ژوندکول
2.	zaʔ	زه	8.	Kuwa	ساتل
3.	eKabi	جواب ورکول	9.	uʔna	غوښتل
4.	udibici	وچول	10.	Ki	پریوتل
5.	ugala	اورلګول	11.	aʔa	تلل
6.	Kia	کېنېل	12.	ʔa	اخیستل

کله کله د مورفیمونو د الومورفونو د استعمال مشخص ځایونه د هغه محیط له مخې چې نو موړي الومورفونه پکښې واقع سوي وي نه څرګندېږي . په داسې حال کې بنایي چې ټول هغه ځایونه و ښوول سي چې نوموړي مغایر شکلونه پکښې واقع کېږي . د مثال په توګه د مکسیکو دیوې بلې ژبې چې هبواوې (Huave) نومېږي ددې لاندې د ېټا مورفیمي تجزیه کوو :

1. andiomáac	موږ چیلهکوو	2. ačiatíac	موږ ځېږو
3. imboláac	موږ بایرېږو	4. ahiráac	موږ لرو
5. ačičíac	موږ څبېښو	6. ahačiác	موږ ورکوو

(۱) د غه د ول علامه (~) دیوه مورفیم د الومورفونو د ښوولو په غرض دنوموړي مورفیم د الومورفونو تر منځ راځي (د دغه مبحث پای وګورئ).

7.	andoKáoc	موږ کبان نیسو	8.	ianáac	موږ ځني راځو
9.	acohóoc	موږ لوبه کوو	10.	uwíac	موږ پوهږ اخلو
11.	aKoočíac	موږ پړېکوو	12.	auwáac	موږ وڅو
13.	andoK	کبان نیول	14.	anǰialáac	موږ میده کوو (په بېچڼ یا ډېرې نوړا)
15.	ašomáac	موږ پیدا کوو			

نوټ : پرته له دیارلسمي مادې څخه چه یو موږ فیم دی، په نورو ټولو څبرو کې دوه دوه موږ فیمونه راغلي دي.

کله چه په نوموړې ډېټا کې په غور سره وګورو په هره ماده کې یو متکلم ضمیر او یو فعل راغلی دی. کله د لمړۍ او دولسمې مادې سره مقایسه کړو، ښکارنده به سي چه په دواړو کې یو مشترک صوتي واحد (áac) راغلی دی او د نوموړو مادو په ترجمه کې موږ یو مشترک مطلب (موږ) لرو. نو ځکه د دغې ډېټا له مخې نوموړی مشترک صوتي واحد (áac) د (موږ) معنی ورکوي. او که په نورو هغو ځایو کې چه نوموړی صوتي واحد راغلی دی وګورو هم دغه نتیجه واثبات ته رسیږي. یعنې هر ځای چه (áac) راغلی دی په پښتو ترجمه کې (موږ) راغلی دی. په شپږمه او لسمه ماده کې یو بل صوتي واحد (íac) مشترک واقع سوی دی چه د دغو مادو په ترجمه کې یو مشترک مطلب (موږ) راغلی دی. نوموړی صوتي واحد هم د (موږ) په معنی سره بېلولای سو. د دغه رنګه که او ومه او دیارلسمه ماده سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرتله کړو څرګنده به سي چه (óoc) هم د (موږ) معنی ورکوي. نو په نوموړې ډېټا کې درې صوتي واحدونه د لاحقې په توګه د (موږ) له پاره راغلي دي چه درې سره د یوه مورفیم الومورفونه بلل کېږي. د مخه موږ ته ویل سوي وه چه پرته له دیارلسمې مادې څخه په هره ماده کې دوه مورفیمونه راغلي دي. ځکه چه په نوموړې هره ماده کې د جمع متکلم د مورفیم الومورف راغلی دی نو د هرې مادې پاته برخه له هغه فعل سره مساوي ده چه د موږ تــه د هغې مادې په ترجمه کې راکړه سوی دی. د نوموړې ډېټا مورفیمونه په لاندې ډول سره بېلولای سو :

1.	- áac ~ - íac ~ - óoc	موږ	2.	andiom	هیله کول
3.	imbol	بېرېدل	4.	ahir	درلودل
5.	ačič	ځبېښل	6.	ahač	ورکول
7.	andok	کبان نیول	8.	ian	راتګ
9.	acoh	لوبه کول	10.	uw	پوهول
11.	akooč	پرې کول	12.	auw	وتل
13.	anǰial	مینه کول	14.	ašom	پېښکول
15.	ačiat	څېړل			

د جمع متکلم د مورفیم د الومورفونو د استعمال مشخص ځایونه د نوموړې ډېټا له مخې نه معلومېږي. نو ځکه ددې د پاره چه د هغوی د استعمال

مشخص ځالونه وښوول سي یوازنۍ لار داده چه د هر الوموړف سره
د ټولو هغو شکلونو لست واخیستل سي چه له هغه الوموړف سره واقع کیږي.
دالستونه په لاندي ډول سره ترتیبولای سو :

-áac :

- andiom- هیله کول
- imbol- بېرول
- ahir- درلوول
- ian- راتګ
- auw- وتل
- anǰial- میده کول
- ašom- پیداکول

-íac :

- ačiat- خیرل
- ačič- ځبېښل
- ahač- ورکول
- uw- پوړول
- akooč- پرېکول

-óoc :

- andok- کبانیول
- acoh- لوبړکول

خو په داسي مواقعو کي د پاره د دې چه زموږ په کار کي
اسانتیا پېښه سي، ډېره ښه لار داده چه لومړی له íac- او óoc- سره
د هغو شکلونو لست ترتیب کړو چه له نورو دوو الوموړفونو سره واقع کیږي
او وروسته ووایو چه نور ټول شکلونه له áac- سره واقع کیږي. دلته
مطلب صرف دادی چه په دغه ډول لستونو کي سړی ودې ته نه مجبور کیږي
چه ټول شکلونه ولیکي او په دې لحاظ یوه اقتصادي لار ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې دپاره چه د مورفیمونو رابطه یوله بله سره وښوو له سېنو په پوړتنۍ مورفيمي تجزیه کې دځینو مورفیمونو سره د رابطې وړه لیکه (—) راغلې ده . هغه شکل چه همېشه د کوم ترکیب په سرکې راځي ، نوموړې وړه لیکه تر هغه شکل وروسته ایښوول کیږي . هغه شکل چه همېشه د کوم ترکیب په پای کې واقع کیږي نوموړې لیکه تر هغه شکل د مخه راځي . که وغواړو چه دکوم مورفیم بېل بېل الومورفونه وښیو نو باید د نوموړو الومورفونو ترمنځ یوه کږه وږه لیکه کښیږدو .

لهجوي اطلس

هر کله چه دوه کسه په یوه ژبه خبرې سره کوي که سړی په ډېر غـــور ورته غوږ ونیسي ، د دوی په خبرو کې توپیر موجود وي . او همدغه یوه موضوع یو سړی په یو ډول او بل سړی په بل ډول کلمو کې اداکوي . ممکن یو سړی په خپلو خبرو کې داسې کلمې استعمال کړي چه د هغه بل سړي د کلمو په پانګه کې نوي ، یا یې زده وي خو د هغوی د استعمالولو سره عادت ونلري . دغه ډول دیوې کورنۍ لهجه د بلې کورنۍ ته څه ناڅه توپیر لري . په یوه ټولنه کې بېل بېل اجتماعي ګروپونه لکه خواران

او بډایان ، مریان او خپلواک وګړي ، تعلیم یافته او بې تعلیمه خلک په خپل منځ کې د لهجې اختلاف لري . تر دې چه ځینې وخت داسې پیښیږي چه د یوه اجتماعي ګروپ غړي د بل اجتماعي ګروپ غړي په خبره که څه هم د واړه د یوې ژبې ویونکي وي خو د لهجې د توپیر په وجه سم نه پوهیږي . د نرو او ښځو لهجه هم توپیر سره لري . د زلمیانو او زړو په وینا وو کې هم ځینې وخت توپیر لیدل کیږي . مثلاً د افریقا په ډېرو ښارو کې زلمیان له اکثرو هغو مذهبي اصطلاح ګانو سره چه د دوی پلرونه او میندې یې پوهیږي آشنایي نه لري. دا توپیر په هغو ځایونو کې ډېر لیدل کیږي چه زوړ کلچر په چټکتیا سره د بدلون په حالت کې وي . هغه خلک چه هر وخت په نږدې تماس کې وي یا په یوه کلي یا یوه ښار کې ژوند کوي او په همغه یوه اجتماعي یا اقتصادي ډله پورې اړه لري ژبه تقریباً په یوه ډول سره استعمالوي . مګر هغه کسان چه په ندرت سره یا لږ ښځي موقع نوې میندلې چه یو له بله سره په تماس کې سي او خبرې اترې سره وکړي ، په خبرو کې یې زیات توپیر لیدل کیږي . د مثال په توګه د برتانیې علمي انګریزي ژبه په لندن او مانچسټر کې ډېر ورته والی سره لري . خو د نورو ښارونو په شاوخوا کې محلي لهجې یو له بله ډېر توپیر سره لري . د جغرافیایي موقعیت په اساس ممکن د یوې ژبې ویونکي په خپلو خبرو او وینا وو کې څرګند اختلافونه او توپیرونه ولري . دا توپیرونه په عمومي ډول په آوازونو ، شکلونو ، د شکلونو په ترتیب ، کلمو او معنی ګانو کې لیدل کیږي د مثال په توګه د کندهار د لهجې د (ښ) او (ښ) آوازونه د ننګرهار او په

ځینو نورو لهجو کې په (گ) او (خ) سره اداکیږي. په کندهار کې و (چوپان)
ته (شپون) او (موټروان) ته (موټروان) وایي، مگر په ځینو نورو لهجو کې نوموړې
کلمې په (شپین) او (مېټریان) سره تلفظ کیږي.

یوه ورځ له کندهار څخه کابل ته په موټر کې تللم. موټروان او کلینر د وارده دپکتیا وو. پر لار کې د موټر په ماشین کې څه خرابي پیښه سوه. کلینر ورکښته سو پر ماشین یې کار شروع کړ. موټروان په سیټ کې ناست ؤ او وکلینر ته یې ور ږغ کړل: "چکیش کیږده چکې روخله" که موټروان د کندهار په پښتو خبري کولای نو به یې ورته ویلي وای: "چکُش کښېږده چاکو را واخله".

په ځینو لهجو کې وایي (سړی دئ = saray day) او په ځینو لهجو کې وایي (سړی دی = saray day) مگر په ځینو لهجو کې وایي (سړی ده = saray da). په کندهار کې (گوگرد) ته (اورلگیت یا- اولگیت) وایي، او (گرگ) ته (شرمښ) وایي، او (ډنگر) د لاغر په معنی استعمالوي مگر په ځینو نورو لهجو کې (گوگرد) ته (کوگړ) او (گرگ) ته (لبوه) وایي او (ډنگر) د (غوالي) په معنی استعمالوي.

که موږ وغواړو چه د یوې ژبې بېلې بېلې لهجې او د هغوی توپیرونه په صحیح ډول سره وښوولای سو، نو د هرې لهجې په باره کې د ژبپوهنې له اصولو سره سم پوره تحقیقات وکړو، او هغه مواد چه د هغوی په واسطه موږ د نوموړې ژبې بېلې بېلې لهجې او د هغوی توپیرونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وښوولاى سو د ژبپوهنې د علمي اساساتو له مخې راغونډ وو. دغه مواد چه راټول سول او د خپرولو له پاره آماده سول موږ کولاى سو چه په بېلو طريقو سره هغه نشر کړو: يوه طريقه داده چه د يوه کاغذ پر مخ باندې د هر جواب ورکوونکي (informant) خبرې په بېلو بېلو عمودي ستونونو کې په داسې ډول سره راولو چه د ټولو جواب ورکوونکو هغه جوابونه چه د يوې موضوع په باره کې يې ورکړي دي څنګ پر څنګ پر يوه افقي ليکه باندې واقع سي، خو په دې توګه موږ وکولاى سو چه نوموړي جوابونه يو له بله سره پرتله کړو. بله طريقه داده چه نوموړي جوابونه د نقشو په توګه په داسې ډول سره وښيو چه په هغه کې د هر جواب ورکوونکي جواب د هغه جواب ورکوونکي د هستوګنې په ځاى کې واقع سي. دغه دوهم طريقه يوه غوره طريقه ده. ځکه چه د دغسې نقشو يوه مجموعه موږ ته موقع راکوي چه د يوې ژبې د بېلو بېلو عناصرو د استعمال مشخص ځايونه په نوموړو نقشو کې د مقايسه کولو په ترڅ کې پيدا او مقايسه يې کړو او په يوه نظر سره په اسانه توګه له نوموړو نقشو څخه خپل مطلب لاس ته راولو. د دغسې نقشو مجموعه چه په هغو کې د يوې ژبې د بېلو بېلو لهجو دغسې او داسې نور توپيرونه ښوول سوي وي د ژبپوهنې په اصطلاح لهجوي اطلس (dialect atlas) بلل کيږي.

کوم سړى چه د ژبې تحقيق کوي و هغه ته محقق (Field worker) وايي. جيليرون (Gillieron) چه د سويس

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو ډېر نامتو ژبپوهاند دی وایي چه محقق باید یو سړی وي. یعني دیوې ژبې ټولې لهجې بنایي چه دیوه سړي په واسطه ثبتې سي. مگر جود (Jud) او جې برګ (Jaberg) چه دواړه دده شاگردان وو دایټالیې او سویس د ژبپوهنې او نژادپوهنې (Ethnology) داطلس په ترتیبولو کې یې له دې او تنو څخه کار اخیستی دی.

محقق بنایي چه دلهجې په محل کې کار وکړي او دجواب ورکوونکي جوابونه پخپله باید ولیکي. ډېرتا (هغه مواد چه دژبې دلهجو دتحقیق له پاره راغونډېږي) بنایي چه دخبرو دعادي سرعت له مخې ثبت سي چه طبیعي وي نه د وروا وغیرطبیعي خبرو په موقع کې. دخبرو په ثبتولو کې به ډېر تسلوان نکوي. یعني هرکله چه محقق پاڼه سي چه آوازونه یې په صحیح ډول سره اورېدلي دي نو وروسته دي د هغوی په ثبتولو کې اقدام وکړي. محقق باید له جواب ورکوونکي څخه داغوښتنه ونکړي چه یوتوری ترډېرې یا خلور واره زیات تکرار کړي. بلکه اکثره محققین ولوړي تلفظ ته اهمیت ورکوي او که کومه اشتباه ورته پېښه سي هغه په نورو مشابهو خبرو کې رفع کوي. محقق باید داکوښښ ونکړي چه دثبتې ټول مواد هر و مرو تر عمومي قواعدو لاندې راولي. ځکه چه په یوه ژبه کې بې قاعده او غیرمنظم شیان دثبتې یوه مهمه برخه تشکیلوي او د باقاعده شیانو په څېر اهمیت لري. نو ددې له امله هرڅه باید کټ مټ په هغه ډول سره ثبت سي چه په ژبه کې موجود وي او هیڅ شي له ثبتولو څخه باید سترګې پټې نسي. خجونه او فشارونه په

اکثرو ژبو کې د کلمو او جملو و معنی ته تغییر ورکوي . لکه د (غوټه، پرته، کښېنستم) په کلمو کې که پر لومړي سېلابونو باندې خج واقع سي یوه معنی ورکوي ، او که د پای پر سېلابونو باندې خج راسي بله معنی ورکوي . دغه رنګه د (زه په پوهنځي کې له ده سره ګرام وایم) په جمله کې پر څلورو برخو باندې موږ فشار راوستلای سو . پر هره برخه چه فشار راولو د جملې معنی څه توپیر پیدا کوي . یعنی که پر (زه) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه بېله ما څخه بل څوک له ده سره په پوهنځي کې ګرام نه وايي یا ممکن دا معنی ورکړي چه بېله ما څخه دې بل څوک له ده سره په پوهنځي کې ګرام نه وايي . که پر (پوهنځي) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه زه له ده سره په پوهنځي کې ګرام وایم او بل ځای یې نه ورسره وایم . که پر (ده) باندې فشار راولو دا معنی ورکوي چه له بل چا سره زه په پوهنځي کې ګرام نه وایم بلکه یوازې له ده سره یې وایم . او که پر (ګرام) باندې فشار راسي بیا دا مطلب څخه اخیستل کیږي چه بېله ګرام څخه کوم بل مضمون له ده سره په پوهنځي کې نه وایم . نو ځکه د تحقیق په وخت کې محقق بنایي چه د ژبې خجونه او فشارونه هم ثبت کړي څو په دې برخه کې هم د لوې ژبې د لهجو توپیر او ورته والی څرګند سي .

په هغه سیمه کې چه محقق د ژبې د لهجو تحقیق کوي لومړی باید د نوموړې سیمې یوه جغرافیایي سروې وکړي څو په دې توګه څه عمومي (وابتدایي) معلومات د هغو بېلو بېلو سیمو په باره کې لاس ته راولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه په هغوی کې د ژبې د استعمال توپیر ونه موجود وي. وروسته تر هغه محقق باید دوه کاره وکړي: یو دا چه د هغو جغرافیایي سیمو یو لست ترتیب کړي چه په هغوی کې د ژبې هغه عناصر چه یو له بله توپیر سره لري وروسته په غور سره وکتل سي. بل دا چه د هغو عناصرو لست ترتیب کړي چه په نومړو سیمو کې باید د هغوی تحقیق وسي. دغه دوهم لست چه د یو لړ پوښتنو څخه مرکب دی د یوه پوښتنلیک (questionnaire) شکل غوره کوي. هغه پوښتني چه د یوه پوښتنلیک په توګه ترتیبیږي بنایي چه یو له بله سره رابطه ولري. یعني که له جواب ورکوونکي څخه لومړی دا پوښتنه وکړو چه تاسي و پلار ته څه وایاست، دوهم پوښتنه مو باید دا وي چه تاسي مور ته څه وایاست او وروسته پسی د خور، ورور، وراره او داسي نوري پوښتني وکړو او هر ګړی وموضوع ته بنایي چه تغییر ورنکړو.

لومړي لستونه چه ترتیب سول بیا نو محقق په نومړو سیمو کې سفر کوي او په هره هغه سیمه کې چه د ده د مخه د تحقیق کولو پاره ټاکلې ده توقف کوي. په هغه ځای کې مناسب جواب ورکوونکي (informants) پیدا کوي او د هر جواب ورکوونکي څخه یو پوښتنلیک تهیه کوي. په عمومي ډول په یوه سیمه کې د وه جواب ورکوونکي انتخابیږي او نومړي خلک بنایي چه داسي کسان وي چه له کوچنیوالي څخه په هغه ځای کې لوی سوي وي او هغه مواد چه محقق یې په دغه سیمه کې راغونډ وي د نومړي ټولې سیمي د خلکو د ژبې نماینګي وکړي. محقق باید د نومړو موادو د راغونډولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښته ولیکي . د جواب ورکوونکي په انتخابولو کي د محقق ډېر غور لازم دی. کوم څوک چه پوښتنه ځني کېږي د هغه نوم، د هستوګني ځای، د هستوګني دځای بدلون، په نورو ژبو کي دده معلومات، سن او داسي نور معلومات چه دژبي په بدلون کي برخه لري باید ولیکل سي . دجواب ورکوونکي عمر باید تر شپاړسو کالو زیات وي . ځکه چه بېله جزوي استثنا آتو څخه هغه څوک چه عمر يې ترشپاړسو کالو لږ وي په ژبه کي پوره تجربه او معلومات نلري . په عمومي ډول نرته دجواب ورکوونکي په حیث ترښځي ترجیح ورکوله کېږي . ځکه چه نرنسبت وښځي ته په ټولنه کي په عمومي ډول له خلکو سره ډېر تماس لري . دجواب ورکوونکي فکري ذکاوت دژبي په تحقیق کي ډېراهمیت لري ، او هرڅومره چه په ژبه کي ډېرمعلومات ولري هغومره ښه نتیجه ولاس ته راځي . دجواب ورکوونکي خوله او غاښونه باید نواقص ونلري . ځکه چه که يې غاښونه وتلي وي یا يې مثلاً ژبه کوم عیب ولري ، ممکن دژبي آوازونه په صحیح ډول سره ادا نکړای سي . که یو محقق وغواړي چه صحیح مواد او سم ډېټا لاس ته راولي نو ښايي چه د جواب ورکوونکي ټوله اوضاع او خواص مطالعه کړي او د هغه په خوی او بوی ځان پوه کړي . ځکه صحیح او د داد وړ جوابونه هغه وخت محقق له جواب ورکوونکي څخه اخیستلای سي چه دوی یوله بله سره ښه وپېژني او یو د بل په خوی او بوی سره بلد سي. محقق باید په دې عقیده وي چه جواب ورکوونکی همېشه صحیح جوابونه ورکوي . نو ځکه دی باید له جواب ورکوونکي سره مباحثه ونکړي . که څه هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله جواب ورکوونکی ممکن غلط جواب ورکړي خو محقق باید دلیلونه ورسره ونه وایي. ځکه تجربې ثابته کړې ده چه له جواب ورکوونکی سره دلیلونه ویل ګټه نلري او محقق کولای سي چه داسي مشکلات د خپلي دېتا په نورو محتویاتو کي حل کړي. محقق باید د جواب ورکوونکي په مرسته او سوونه خپل تلفظ صحیح کړي. کوم آواز یا کومه کلمه یا خبره چه محقق د هغه په تلفظ کي اشتباه ولري په جواب ورکوونکي پسی دې څو واره تکرار کړي څو صحیح تلفظ یې زده کړي او جواب ورکوونکی هم د هغه د صحت تصدیق وکړي. له جواب ورکوونکي څخه بنایي چه د ژبې په باره کي علمي پوښتني ونسي مثلاً دا باید څني ونه پوښتل سي چه ولی د (ما احمد ولید) پر ځای (زه احمد ولید) یا د (زه احمد وینم) پر ځای (ما احمد وینم) نسو ویلای. د داسي پوښتنو جوابونه باید وروسته تر هغه چه مواد راغونډ سول او دېتا ترتیب سوه له دېتا څخه واخیستل سي. د تحقیق په وخت کي دې د جواب ورکوونکي لیاقت او ذکاوت وستایل سی. له جواب ورکوونکي سره دېر صمیمانه او دوستانه وضعیت کول د محقق د بریالیتوب سبب ګرځي. په یوه وخت کي باید دېر کار ونسي. په عمومي ډول محقق باید په یوه وخت کي تر (۴۵) دقیقي زیات کار ونکړي. یعنی وروسته تر هرو (۴۵) دقیقو باید تفریح وسي. که محقق په ورځ کي درې واره له جواب ورکوونکي سره پنځه څلویښت دقیقي کار وکړي او نور وخت د نوموړو موادو په مطالعه او د ځینو ریښو او پیوندونو (affixes) په یادولو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېر کړي ممکن يو سمه او د پاره د ورو ډېټا راغونډه او ترتيب کړي. خو د محقق له پاره لازمه ده چه د تحقيق په وخت کي د ژبي ځيني اساسي مواد لکه د کلمو ريښي، ځيني لاحقي، سابقي او د هغي ژبي داسي نور مهم عناصر زده کړي.

هر کله چه ټول مواد په نوموړي ترتيب سره راغونډ سول نو وروسته نقشي ترتيبيږي چه په هغه کي د هغو عناصرو استعمال په بېلو بېلو سيمو کي وښوول سي چه د مخه په پوښتنليک کي ترتيب سوي دي.

توماس او ايلن د امريکا د ښپوهني نامتو پوهان دي چه د لهجوي اطلس د موادو د راغونډولو په برخه کي يې نسبتاً نوي طريقي استعمال کړي دي. چارلس ک. توماس (Charles K.Thomas) د ژبي هغه عناصر چه دی يې د لهجو د معرفي کولو له پاره ضروري بولي په جواب ورکوونکي باندي يې لولي او د ټېپ ريکارډر په ذريعه يې ټېپوي. په دې طريقه کي دده ګټه داده چه دی وايي داسي چا ته اړتيا نلري چه په فونيټيکس کي ډېري پوهي خاوندوي او نه دی ورته ضرورت پيدا کوي چه مجادله وکړي چه څه ډول سيمبولونه او علامې د څه ډول آواز ونو له پاره بايد استعمال سي. که چيری د ټېپ څخه کار وانه خيستل سي نو د ژبي مواد د تحقيق په وخت کي په ډېر دقيق ډول سره ثبتول غواړي او دا کار هغه څوک کولای سي چه په فونيټيکس کي کافي معلومات او پوره مهارت ولري، څو د ژبي د لهجو ټول آوازونه د هغو فونيټيکي علامو او سيمبولونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره سم ولیکي چه ورته تماکل سوي دي . دغه رنگه تو ماس په نوموړې طریقه سره د ډېرو خلکو دخبرو نمونې په لږ وخت کې ثبتولای سي . برسېره پر دې د ټېپولو په واسطه ډېر داسې فونولوجیکي خواص څرګندېږي چه حتی یوه ډېره دقیقه فونوتیکي الفبا او سیمبولونه یې هم نسي څرګند ولای . د دې طریقې یوه بله ګټه داده چه د عروضي خواصو (suprasegmental ch-aracteristics) یا په بل عبارت د ژبې په معنی کې د څپونو او فشارونو د اهمیت په باره کې هم صحیح معلومات لاس ته راتلای سي .

هیرلډ ب . ایلن (Harold B. Allen) له یوې بلې طریقې څخه کار اخلي او هغه داده چه لومړی د جواب ورکوونکي څخه خواهش کوي چه داسې شیان لکه د هفتې ، د ورځو یا د میاشتو نومونه وښیې او وروسته بیا ځینې جملې ورکوي چه خالي ځایونه ولري او هغه ډک کړي . لکه په دې جمله کې : (د دوی ... ډېرې شیدې کوي) چه جواب ورکوونکی په نوموړي خالي ځای کې هغه کلمه راوړي چه د (غوا) له پاره یې استعمالوي . خو دا هم ممکنه ده چه جواب ورکوونکی د (غوا) د کلمې پر ځای د (کامېښې) کلمه راوړي . نو د دې د پاره چه د جواب ورکوونکي څخه هغه کلمه لاس ته راولي چه د (غوا) له پاره یې استعمالوي داسې جملې چه د نوموړې جملې سره ورته والی ولري څو ځله تکراروي څو چه جواب ورکوونکی و دې ته مجبور سي چه په خالي ځای کې د (غوا) کلمه استعمال کړي . مثلاً داسې جملې لکه (د دوی ... لنګه سوه او ګیلګی یې راوړ) یا لکه (غوېي دیوې او ... د

شید وله پاره روزل کیږي) او داسي نور ... ټول پوښتنلیک په همدې ترتیب جواب ورکوونکی لولي او د جملو خالي ځایونه ډکوي او په همدغه وخت کي د جواب ورکوونکي جوابونه ثبتیږي . د ژبي عروضي خواص د ځینو نورو هغو مخصوصو موادو څخه لاس ته راولي چه له جواب ورکوونکي څخه یې ثبت کړي وي

دلهجوي اطلس اصطلاحات

په لهجوي اطلس کي د ژبپوهني علما ځیني اصطلاحات راوړي چه دلته یې باید په لنډ ډول سره یادونه وسي . په دې جمله کي آیسوګلاس (isogloss) یوه ډېره مهمه اصطلاح ده چه ډېره استعمالیږي . دلهجوي اطلس په ترتیبولو کي ډېر مهم کار دادی چه د ژبي د مختلفو عناصرو داستعمال توپیر چه په بېلو بېلو سیمو کي موجود وي ـ وښودل سي او دهغوی وېشونه او سرحدونه وټاکل سي . هغه سرحدي لیکه چه د ژبي د یوه عنصر داستعمال توپیر په مختلفو سیمو کي وښیي آیسوګلاس بلل کیږي . ځیني آیسوګلاسونه نسبت وځینو نورو آیسوګلاسونو ته ډېر مهم بلل کیږي . مثلاً کوم آیسوګلاس چه دوې لویي سیمی سره بېلوي نسبت وهغو آیسوګلاسونو ته ډېر مهم بلل کیږي چه ترکلیو او وړو وړو سیمو

په غیر منظم ډول سره تیرېږي . دژبي کوم عنصر چه په یوه محل و دسیمه کي استعمالیږي او دغه سیمه دیوه آیسوگلاس په واسطه احاطه سوې وي وهغې سیمې ته مرکزي سیمه (focal area) وایي . دژبي ځیني هغه عناصر چه د استعمال توپیر لري ممکن په پراگنده ډول سره تیت سوي وي نو ځکه آیسوگلاسونه هم ددغسي عناصرو د استعمال دځایونو د ښوولو په غرض یو په بل سره نوتلي اوګډ وډ سره واقع سوي وي . داسي سیمې چه دغسي آیسوگلاسونه پکښي راغلي وي گریډیډ ایریا (graded areas) یې بولي . کله کله یو زیات شمېر-آیسوگلاسونه په یوه ځای کي سره واقع سوي وي او تقریباً پر یوه خوا باندي تللي وي . هغه سیمه چه د آیسوگلاسونو ددغسي بنډلونو په واسطه سره بېله سوې وي لهجوي سیمه (dialect area) یې بولي او دغسي آیسوگلاسونه چه د بېلو سیمو په منځ کي یې یو پلن سرحد تشکیل کړی وي نسبت و یوه آیسوگلاس یا هغو آیسو--گلاسونو ته چه شمېر یې لږ وي د ژبي د بهیر تغییرونه او بدلونونه ښیي او ممکن کله کله ددغسي سیمې پر لهجه باندي یو بېل نوم کښېښوول سي .

لومړی پوښتنه چه د لهجوي جغرافیې پوهان باید و هغه ته جواب ورکړي دا ده چه آیا دغه آیسوگلاسونه یا آیسوگلاس همېشه ځای پر ځای ولاړ وي او که په حرکت کي وي ، او که حرکت کوي نو پر کومه خوا باندي روان وي؟ یو آیسوگلاس یا د آیسوگلاسونو یو بنډل چه دکوم داسي سد له څنگه سره تېر سوی وي چه د خلکو په منځ کي یې رابطه او تګ راتګ قطع کړی وي په عمومي ډول د توقف په حالت کي وي . دژبي دکوم عنصر یا عناصرو استعمال له مرکز څخه له

سرې څخه ترسرې پورې او له کلې څخه ترکلې پورې خپرېږي او تر هغه وخته پورې په حرکت کې وي څو چه د کوم مانع سره مخامخ سي او ودرېږي. دا مانع ممکن طبيعي وي لکه کوم غر يا کوم لوی سيند يا ممکن سياسي وي. که چيرې دا ډول مانع وجود ونلري نو سرې بايد اغلباً دا سې نتيجه واخلي چه د ژبې نومو ړي عنصر يا عناصر تل په حرکت کې وي او وهرې خواته چه لار ولري هلته نفوذ کوي.

د ژبني اطلس په نقشو کې نه يوازې ليکې استعمالولای سو بلکه موږ کولای سو چه مربع گانې، مثلثونه، دايرې او داسې نورې نخښې استعمال کړو. د مثال په توگه په پښتو کې د (ښ = ṣ̌) آواز په ځينو ځايو کې په (ښ = ṣ̌) په ځينو سيمو کې په (خ = x) او په ځينو منطقو کې په (خ = x̌) سره تلفظ کيږي. که موږ وغواړو چه د (ښ = ṣ̌) نومو ړې درې ډوله سيمې په يوه نقشه کې وښيو، کولای سو چه په هغو ځايو کې چه (ښ = ṣ̌) والې د مربع، او په هغو سيمو کې چه (خ = x) والې د مثلث، او په هغو مناطقو کې چه (خ = x̌) والې د داير و علامې کښيږدو او په دې توگه د نومو ړې آواز بېل بېل تلفظ په مختلفو سيمو کې د نقشې پرمخ وښيو.

کله کله د ژبې کوم عنصر يا عناصر په هماغه يوه ځای کې په بېل بېل ډول سره استعماليږي چه و داسې ځايو ته انتقالي سيمه (transition area) والې. لکه د کندهار په علاقه کې چه (کښی) او (کې)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وارې وايي مګر په ننګرهار او ځينو نورو سيمو کې (کښي) نه استعماليږي. کله کله د ژبې ځيني عناصر نيوازي په هغو سيمو کې پيدا کيږي چه ګوښه واقع سوي وي او خلک يې له نورو سيمو سره ډېر تګ او راتګ نلري د دغسې سيمو له پاره د ماجنل (marginal) يعنې کِنارې يا ګوښه اصطلاح راوړله کيږي.

يَادُونَهْ

ژبه او ليک بايد سره بېل سي. ژبه د هغو آوازونو مجموعه ده چه تر يو خاص نظم او سيستم لاندې د انسان د صوتي غړو په واسطه ادا کيږي. مګر ليک د سيمبولونو داسې يو سيستم دی چه د دغو آوازونو د ښکلوا و ترسيمولو له پاره په کار يږي. د عصري ژبپوهنې له مخې و دغو رسم سوو سيمبولونو ته ژبه نسو ويلای. نو که موږ وغواړو چه د يوې ژبې تحقيق وکړو بنايي چه خبرې تر غوږ او کتنې لاندې ونيسو نه ليک؛ خصوصاً په پښتو او د داسې ژبو کې چه د ټولو وا ولې آوازونو له پاره ليکلي سيمبولونه نسته او د ليک له مخې د نومړو ژبو د خبرو ټول آوازونه نسي تمثيلولای.

د ژبو د ساختمان او جوړښت او د هغو د بېلو بېلو لهجو

د توپیرونو څېړل او معلومول ځانله اصول او میتودلري چه دا کار باید له دغو اصولو او میتودو سره سم وسي نه په غیر علمي او اټکلي توګه.

د نړۍ ژبي د ساختمان او جوړښت له مخي یوله بله سره توپیر لري. نو ځکه دیوې ژبي ساختمان او جوړښت باید د کومي بلي ژبي د ساختمان او جوړښت پراساس تر تحقیق او څېړني لاندي ونه نیول سي، بلکه هره ژبه بنایي چه د خپل ساختمان په چوکاټ کي وڅېړله سي.

ددې د پاره چه یوه نوې ژبه په لږ وخت، په اسانه توګه او په نسبتاً بشپړډول زده سي نو د شاګرد د مورنۍ او د هغي ژبي جوړښت او ساختمان چه شاګردیې نوې زده کوي هرو مرو باید سره پرتله سي څو په دې توګه د دو مورو ژبو توپیرونه څرګند سي. وروسته شاګرد باید د هغو توپیرونو په زده کړه کي ډېر زیار وباسي چه د ده ژبه یې له هغي ژبي سره لري چه دی یې زده کول غواړي.

پای

لیک: نصیر حلیمي لبستون

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې په ليکلو کې ما دا لاندې کتابونه کتلي دي :

1. Allen Harold B. 1958, Applied English Linguistics, New York.
2. Bloomfield, Leonard 1933, Language, New York.
3. Gleason Henry A. Jr., 1955, An introduction to descriptive linguistics, New York.
4. Hall, Robert A., Jr. 1960, Linguistics and your language, N.Y.
5. Herbert Penzl 1961, A Reader of Pashto. The Univ. of Michigan.
6. Hockett Charles E. 1959, A course in modern linguistics N.Y.
7. Kenneth L. Pike 1947, Phonemics, The Univ. of Michigan.
8. Nida, Eugene 1949, Morphology. The Univ. of Michigan.

تورك كتابلرى يورديسى
دوغومجى مطبعه
(c) ketabton.com: The Digital Library

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library